

Bijlage C: Zeven casussen uitgewerkt

Wolf Willem Erschler¹ (1884-1943), grossier in auto-onderdelen, en Henriëtte Spits (1893-1943) in Fransen van de Puttestraat 51-53

Het echtpaar Erschler-Spits duikt in 1942 onder, maar wordt verraden. Beiden worden in 1943 in Auschwitz vermoord. Hun dubbele woon/werkhuis aan de Fransen van de Puttestraat wordt tijdelijk bewoond door de 'Jodenjager' die hen heeft opgepakt. Vanaf 1943 is NSB'er A.E. Poolman de eigenaar. De teruggave wordt aangevraagd en geregeld door Julius Spits, een broer van Henriëtte. Na verloop van tijd blijken er nog twee rechthebbende nabestaanden te zijn. De gemeente komt bij de hele rechtsherstelprocedure niet aan de orde, behalve in het begin als Spits vanuit Enschede bij de politie informeert naar de bezittingen. Het vermoorde echtpaar heeft met vooruitziende blik geld en bezittingen bij vrienden ondergebracht, het lijkt erop dat vrijwel alles daarvan terugkomt. Over de verkochte huizen gaan echter bergen correspondentie heen en weer, zowel over de bewindvoering als over de laatste afrekeningen. Dat gaat deels over gemeentelijke lasten, maar dan nádat de gemeente dat geld ontvangen heeft. Het gesteggel betreft de vraag of de oorlogskoper of de nabestaande het moet betalen, niet of de gemeente onterecht facturen heeft gestuurd. De erfgenamen zijn niet armlastig en hebben juridische adviseurs aan hun zijde. Toch kost het ook hen jaren voordat de erfenis aanvaard kan worden – nadat ze een hypotheek hebben moeten nemen om de oorlogskoper terug te betalen.

Technisch Bureau Erschler

Het in 1925 in Amsterdam gehuwde echtpaar Wolf Willem Erschler en Henriëtte Spits verhuist in 1926 vanuit Zeist naar Delft, naar Fabritiusstraat 9. Technisch ingenieur Erschler start daar Technisch Bureau Erschler, 'grossierderij in auto-onderdelen'. Erschler is geboren in Polen, in Kalisz, zijn echtgenote in Enschede; ze zijn beiden Joods.² In 1931 vraagt Erschler de Nederlandse nationaliteit aan, het echtpaar heeft zich stevig gevestigd in Delft. Ze nemen deel aan het culturele leven, ze zijn lid van de Vereniging Kunstkring Delft en ze komen ook af en toe in de synagoge.³

In december 1933 koopt het echtpaar twee panden in Delft: op de hoek Fransen van de Puttestraat 51 en 53 (kadastraal één perceel: F 4739). Het eerste is hun woonhuis, het tweede herbergt een magazijn en kantoor van waaruit Erschler werkt. In de panden vinden ook andere activiteiten plaats. In de jaren 1935-1940 staat de bibliotheek van de Delftse Theosofische Vereniging op nummer 51, en wordt een zaaltje op de bovenverdieping als 'loge-locaal' voor verenigingsbijeenkomsten gebruikt. Verder biedt het pand vanaf 1940 onderdak aan het brochuredepot van de Nederlandse Vegetariërsbond.⁴ Waarschijnlijk zijn dit vooral activiteiten waarmee Henriëtte Erschler-Spits zich bezighoudt. Zij is eigenaresse van een niet nader omschreven firma Prana Reformhuis, en vanaf 1941 is zij secretaresse van de Loge van Vrijmetselaars.⁵

Tweede Wereldoorlog

De anti-Joodse maatregelen raken het echtpaar op allerlei fronten: bijeenkomsten en verenigingen worden verboden, en in 1941 worden hun beider bedrijven geliquideerd. Op 15 april 1942 staat in de *Delftsche Courant* dat Technisch Bureau Erschler is opgeheven.⁶ Enkele maanden later duikt het echtpaar onder bij de familie Verbaan in de Van der Mastenstraat 11.⁷ Ze bereiden hun onderduik goed voor: zoveel mogelijk

---

¹ In de bronnen komt zowel Erschler als Erszler voor. Erschler is de Duitse schrijfwijze, Erszler de Poolse. Het echtpaar gebruikte zelf in Delft de Duitse schrijfwijze.

² *Delftsche Courant* (hierna: DC), 10-7-1926; NA, 3.17.19-2725, doos 10.

³ Wijnberg-Stroz en Van Lunteren-Spanjaard, *Blijvers en voorbijgangers*, 101 en 117; NA, 2.09.16.04, dossier 4948, z.d.

⁴ DC, o.a. 17-1-1935, 27-1-1936 en 26-9-1940; SAD, 575, inv.nr 277, J. Spits aan politie, 24-5-1945.

⁵ www.niod.nl, index Omnia-Getreue; De Blij, *Oorlog en verzet*, 331.

⁶ NA, 3.17.19, inv.nr 2715, doos 103; DC, 15-4-1942.

⁷ SAD, 16, Woningkaart Fransen vd Puttestraat 53.

waardevolle bezittingen en geld brengen zij bij vrienden en kennissen onder. Aan het eind van het jaar wordt hun onderduikplek echter verraden. Rechercheur Frans D. Willemse valt er op 5 januari 1943 binnen en vindt het echtpaar op zolder. Ze worden overgebracht naar de strafgevangenis in Scheveningen van waaruit ze worden afgevoerd naar Westerbork. Op 21 januari 1943 worden zij in Auschwitz vermoord.⁸

Onwetend nog van dit lot, stuurt notaris Th.M. Taverne vijf dagen na hun dood een door Erschler ondertekende algemene volmacht naar notaris R.J. Montijn waarin deze laatste wordt aangewezen als zaakwaarnemer voor de woningen. Montijn reageert per kerende post dat hij de opdracht aanneemt, maar dat er op het ogenblik niets te doen valt. Als hij goed is ingelicht, zijn de panden door een ander in gebruik genomen.⁹ Dat is inderdaad het geval. In oktober 1942 verhuist mej. M. Barkmeijer met haar 'Nieuwe Fröbelschool' naar nummer 51, waarschijnlijk wordt dit al door de *Niederländische Grundstückverwaltung* (NGV) geregeld, de instelling die de afgenomen huizen beheert.¹⁰ Twee maanden later trekt Frans D. Willemse met zijn gezin in het huis op nummer 53, de fanatieke Jodenjager die verantwoordelijk is voor de arrestatie van de huiseigenaren. Hij bewoont het huis tot juli 1944.¹¹

Beide woningen worden in februari 1943 voor fl 9.250 verkocht aan NSB'er A.E. Poolman, slager op Zuiderstraat 56. Dat is voordelig, want in 1939 was de verkoopwaarde voor de verzekering nog op fl 10.000 vastgesteld.¹² Poolman lost een nog lopende hypotheek van fl 3000 af en neemt een nieuwe hypotheek van fl 5000 bij de Centrale Arbeiders Verzekeringsbank.¹³ Hij blijft de panden verhuren en laat een en ander verbouwen. Poolman trekt tot aan de bevrijding dus huurinkomsten uit de panden, kort daarna wordt hij opgepakt als collaborateur.

Julius Spits

Eveneens kort na de bevrijding, op 24 mei 1945, schrijft Julius Spits (1898-1966) uit Enschede de Delftse politie. Hij is de broer van mevrouw Erschler-Spits en informeert of er iets bekend is over de bezittingen van het echtpaar. Spits is in 1930 getrouwd met de Poolse Roza Holzer (1900-1986); ze hebben de oorlog overleefd door onder te duiken.¹⁴ Zijn ouders Marcus Spits en Clara Spits-Jacobi zijn net als zijn zus en zijn twee broers nog niet terug; later blijkt dat zij alle vijf in 1943 zijn vermoord. Van het gezin is hij de enige overlevende, met zijn echtgenote en zoon Sigmund Marcus (1930-1996).¹⁵

De Delftse rechercheafdeling doet onderzoek en rapporteert dat er spullen zijn ondergebracht bij verschillende Delftenaren, onder andere bij J. Hille, stoffeerder aan de Spoorseingel. Hille heeft van mevrouw Erschler-Spits opdracht gekregen zich tot notaris R.J. Montijn te wenden als zij drie maanden na de vrede nog niet terug zouden zijn. Van het in de woningen achtergebleven meubilair is weinig meer over. Dat is gestolen door de politieke politie of meegenomen door Willemse, toen deze na Dolle Dinsdag de stad verliet. Op nummer 51 zit nog steeds de Fröbelschool en op nummer 53 woont de eveneens 'door de oorlog gedupeerde' familie Bomhof.¹⁶ Spits blijft in Enschede, de huurders kunnen voorlopig gewoon blijven. Hen is al door de bewindvoerder van de geïnterneerde Poolman aangezegd de huur voortaan te betalen op het kantoor van Militaire Zaken aan de Verwersdijk. Later zal dit worden overgenomen door het Nederlands Beheersinstituut (NBI).¹⁷

Spits vraagt eind augustus aan Montijn of hij het nog aanwezige meubilair in bruikleen mag nemen, 'aangezien we ten gevolge van de vervolgingen nogal gedupeerd zijn'. Meubels die Spits zelf in veiligheid

---

⁸ www.joodsmonument.nl.

⁹ SAD, 278, inv.nr 1947, volmacht januari 1943; 26-1-1943, Montijn aan Taverne.

¹⁰ DC, 10-2-1942.

¹¹ SAD, 16, Woningkaart Frans en vd Puttestraat 53.

¹² SAD, 278, inv.nr 1947, voorlopige koopakte 1-2-1943. SAD, 278, inv.nr 1248, verzekeringspapieren W.W. Erschler, [1940].

¹³ SAD, 278, inv.nr 1947, borderel van inschrijving 24-2-1943.

¹⁴ Haags Gemeentearchief, Burgerlijke Stand, huwelijk 12-2-1930; volledige naam Julius Gedalya, maar die tweede naam verder nergens gebruikt.

¹⁵ SAD, 575, inv.nr 636, 5-1-1943; inv.nr 277, J. Spits aan politie Delft, 24-5-1945; www.joodsmonument.nl; volledige (Hebreeuwse?) naam Shimon Sigmund Mordechay Marcus.

¹⁶ SAD, 575, inv.nr 277, politierapport 15-6-1945 met brief politie aan J. Spits, 18-6-1945.

¹⁷ NA, 2.09.16.11, dossier 148001, 3-7-1945, rapport accountantskantoor H.A. van Duijn.

had gebracht zijn bij bombardementen verwoest en de hulpverlening is nog lang niet op gang. De burenen aan de Fransen van de Puttestraat hebben voor hem een lijst opgesteld met geroofde meubelstukken. Dat betreft onder meer een theetafel, een huiskamertafel, een linnenkast en een divan, maar ook huisraad als een elektrisch strijkijzer, een Singer-trapnaaimachine, een stofzuiger en aankleding in de vorm van vloerbedekking, een trapleer, een gangloper en een vloerkleed.¹⁸

Het echtpaar Erschler-Spits heeft voor de onderduik geld en goederen in bewaring gegeven, maar hoeveel en bij wie precies is niet bekend. Julius Spits plaatst op 1 december in de *Delftsche Courant* een oproep 'aan allen, die iets van de fam. Erschler in bewaring hebben'.¹⁹ Bij notaris Montijn komt vervolgens een en ander binnen. A.G.A. Konincks geeft een kwitantie af ter waarde van fl 300, de heer Houtzager brengt fl 600 en de heer Swaan brengt 'eenige electr. lampen, boeken, een busje met eenig zilvergeld enz.' Verder meldt G. van Nederveen uit Rijswijk dat hij fl 300 heeft, net als H. van der Stoel uit de Krim. Deze laatste heeft ook vijf Duitse woordenboeken in beheer, evenals een wel heel wrang boekwerk: *Mein Kampf* van Adolf Hitler, 'Franse uitgave met commentaar'. De heer Hille van de Spoorsingel heeft twee pakken met (vermoedelijk) lijfgoed en mejuffrouw Barkmeijer van de Fröbelschool bezit ook een en ander.²⁰

Julius Spits wil bewindvoerder worden van de boedel van zijn zus en zwager, volgens Montijn een praktische oplossing omdat hij dan ook zolang gebruik kan maken van de spullen. Daar gaat een bescheiden antecedentenonderzoek aan vooraf. Montijn heeft in ieder geval een gesprek met mevrouw J. Ter Kuile-Jannink uit Enschede, die een brief schrijft aan het NBI over 'de groote nood' van het gezin Spits: 'De wijze waarop deze menschen zich moeten behelpen, grenst aan het onmogelijke.' Zij wil niet dat 'deze stakkers' moeten lijden 'onder de algemeene anti-stemming die er nu heerscht', blijkbaar een bekend verondersteld gegeven in de eerste maanden na de oorlog.²¹ Julius Spits wordt inderdaad de bewindvoerder en de meubels arriveren in het najaar in Enschede, tot zover loopt alles vrij vlot. Spits weet ook weer iets van een nering op te bouwen, eerst een winkel in feestartikelen en later in etenswaren, voornamelijk specifiek Joodse waar.²²

Vertraging

Eind maart 1946 vraagt Spits zich – niet voor het eerst – af of hij de beschikking kan krijgen over de fl 900 die bij Montijn gedeponereerd zijn en informeert hij hoe het gaat met de aanvraag van rechtsherstel voor de woningen. Montijn antwoordt dat hij wilde wachten omdat er een vereenvoudigde procedure van 'minnelijk rechtsherstel' op komst was. Hij verwacht daar zo'n fl 100 kosten aan te hebben, waarna hij de overige fl 800 kan overmaken.²³

Daarna blijft het oorverdovend stil. Montijn ontvangt in november 1946 een brief van de Nederlandsche Vereeniging van Ex-Politieke Gevangenen uit den Bezettingstijd, afdeling Delft. Tijdens hun landelijke congres, in Enschede, hoorde de secretaris van Julius Spits dat hij fl 100 heeft betaald voor bemiddeling maar dat Montijn sindsdien niets meer van zich liet horen.²⁴ Montijn reageert met een vinnig briefje. Het inhouden van een bedrag voor de kosten is zeer gewoon, terwijl de heer Spits niet gerechtigd is om als beheerder iets ten eigen bate te gebruiken, 'ook al is hij gedurende den bezettingstijd zoozeer gedupeerd, zooals u schrijft'. Daar komt bij dat hij niet goed weet waarom deze club zich hiermee bemoeit.²⁵ Inmiddels zijn twee andere nabestaanden getraceerd: David Erschler, een in Polen wonende broer van Wolf Wilhelm Erschler, en Clara Spits (1920-1996), een in Amsterdam wonende nicht van Henriëtte Erschler-Spits. Laatstgenoemde informeert in december bij Montijn of er al iets bekend is over de

---

¹⁸ SAD, 278, inv.nr 1947, 27-8-1945, Spits aan Montijn.

¹⁹ *Veritas*, 1-9-1945.

²⁰ SAD, 278, inv.nr 1565, 8-9-1945; 278, inv.nr 1947, Van der Stoel aan Montijn; 9-9-1945, Van Nederveen aan Montijn; 21-9-1945, Konincks aan Montijn; 5-10-1946, Montijn aan Spits.

²¹ NA, 2.09.16.04, dossier 72001, 30-8-1945, Montijn aan Rechtsherstel; 24-9-1945, Ter Kuile-Jannink aan NBI.

²² SAD, 278, inv.nr 1947, 10-10-1945, Spits aan Montijn; *Twentsch Dagblad Tubantia*, 28-8-1948; *Nieuw Israëlitisch Weekblad*, 9-9-1953 en 25-2-1955. Spits wordt agent van de Hollandia-matsefabriek in Enschede.

²³ SAD, 278, inv.nr 1947, 18-12-1945, 26-3-1946 en 2-4-1946, Spits aan Montijn; 29-3-1946, Montijn aan Spits.

²⁴ SAD, 278, inv.nr 1947, 5-11-1946, NVEPG aan Montijn.

²⁵ SAD, 278, inv.nr 1947, 6-11-1946, Montijn aan NVEPG.

overdracht van de huizen: 'Ik vind dat er nu na bijna twee jaar bevrijding wel wat schot in deze zaak mag komen.'²⁶

Clara Spits reist tot tweemaal toe naar Delft om Montijn 'aan te sporen voortgang te maken' en wendt zich vervolgens tot advocaat J. Hartelust in Amsterdam, die zijn Delftse collega in mei 1947 een kritische brief schrijft. Hij heeft gehoord dat de administratie van de huizen nog steeds gedaan wordt door de beheerder van oorlogskoper Poolman, dat had allang door de beheerder van de erven gedaan moeten worden. Hij vraagt om opheldering.²⁷ Uit de correspondentie in de diverse administraties blijkt niet duidelijk wie hier het meest verzaakt heeft. Montijn wachtte lijdzaam op bericht van het NBI en in de dossiers van het NBI stond abusievelijk niet vermeld dat Spits bewindvoerder voor de boedel Erschler-Spits was. Zowel de notaris als het NBI namen geen initiatief om de zaak op te helderen.²⁸ Het is vooral te danken aan Clara Spits dat er schot in de zaak komt. Zij staat op het punt naar Zuid-Afrika te emigreren en wil deze kwestie voor die tijd geregeld hebben. In april 1947 bezoekt ze haar oom Julius Spits en vindt in zijn administratie een brief van het NBI van 26 februari 1946, dus van ruim een jaar eerder, waarin staat dat de Middenstandsc commissie de beheerder namens Poolman is én dat Spits dat zelf aan Montijn had moeten doorgeven.²⁹

Clara Spits krijgt toestemming om fl 400 als voorschot uit de erfenis op te nemen voor haar reis naar Zuid-Afrika.³⁰ Nadien gebeurt er nog steeds niet veel, tenminste niet vanuit het kantoor van Montijn. In juli 1947 hangt notaris M. Poppers uit Enschede aan de bel: hoe vordert de zaak? Poppers informeert namens Julius Spits naar de bewering van Montijn dat de huizen vrij van hypotheek waren.³¹ Vanuit Amsterdam wordt Montijn vervolgens benaderd door J. Hartelust, die namens Clara Spits optreedt. Hartelust wijst hem op nalatigheden van J. de Jong uit Rotterdam die de administratie voert voor Poolman. Er is namelijk wél een hypotheek. De rente op die door Poolman afgesloten hypotheek wordt al sinds de bevrijding door de erfgenamen van Erschler-Spits betaald, en niet door Poolman.³²

Het beheer over het vermogen van Poolman verloopt ondoorzichtig. Per 30 december 1947 wordt het NBI-beheer beëindigd, terwijl Poolman dan nog gevangen zit in de Rijkswerkinrichtingen Veenhuizen.³³ De Jong uit Rotterdam blijft vooralsnog de administratie voeren, tot ongenoegen van Spits die klaagt dat de echtgenote van Poolman op 1 februari 1948 'nog lustig' de huur ophaalde.³⁴ Advocaat Hartelust blijft de zaak nauwlettend volgen. Hij behartigt de zaken van Clara en treedt als rechtskundig adviseur op voor Julius. In april 1948 reageert Hartelust op een concept voor rechtsherstel dat Montijn heeft opgesteld, overigens pas nadat Hartelust daarom gevraagd heeft. Hij wijst erop dat Montijn wel wat kritischer mag zijn. Poolman voert meer onderhoudskosten op dan in een eerder overzicht uit 1947 stonden vermeld, zelfs meer dan er aan baten is binnengekomen.³⁵ Er dient een specificatie met kwitanties van reparaties te komen, en ook is het onduidelijk waarom de huurinkomsten zo wisselend zijn. In oktober 1944 dalen ze ineens van fl 77,50 naar fl 35 per maand en tussen mei en september 1945 lijkt er zelfs helemaal geen huur opgehaald te zijn.³⁶ Kort na deze kritische vragen treedt er een andere beheerder aan. Advocaat W.J. van Es uit Den Haag krijgt in mei 1948 volmacht van Poolman om een minnelijke schikking te realiseren, de

---

²⁶ SAD, 278, 3-12-1946, C. Spits aan Montijn; <https://westerborkportretten.nl/onderduikportretten/clara-spits-clarissa-jacobi>

²⁷ SAD, 278, inv.nr 1947, 21-5-1947, Hartelust aan Montijn; NA, 2.09.16.04, dossier 72001, 5-7-1948, Spits aan NBI.

²⁸ NA, 2.09.16.04, dossier 72001, 1-5-1946 en 17-2-1947, Spits aan NBI; 13-3-1947, NBI-Rotterdam aan NBI; 17-12-1946 en 25-4-1947, NBI aan NBI-Rotterdam; SAD, 278, inv.nr 1947, 29-3-1947, Montijn aan Middenstandsc commissie plus rappel 23-4-1947; 22-5-1947, Montijn aan Hartenlust.

²⁹ SAD, 278, inv.nr 1947, 10-4-1947 en 19-4-1947, C. Spits aan Montijn met als bijlage 26-2-1946, NBI aan J. Spits.

³⁰ NA, 2.09.16.04, dossier 72001, 20-5-1947, NBI-Rotterdam aan Spits; 5-7-1948, Spits aan NBI.

³¹ SAD, 278, inv.nr 1947, 7-7-1947 en 16-7-1947, Poppers aan Montijn.

³² SAD, 278, inv.nr 1947, 28-8-1947, Hartelust aan Montijn; 18-10-1947, Hartelust aan De Jong.

³³ SAD, 278, inv.nr 1947, 12-5-1948, NBI aan Montijn.

³⁴ NA, 2.09.16.04, dossier 72001, 9-8-1948, Spits aan NBI-Rotterdam.

³⁵ SAD, 278, inv.nr 1947, 3-4-1948, Hartelust aan J. Spits. Compleet met alle bedragen en specificaties; 6-4-1948, J. Spits aan Montijn; 18-2-1948 en 3-5-1948, Hartelust aan Montijn.

³⁶ SAD, 278, inv.nr 1947, 14-5-1948, Montijn aan Van Leest.

administratie wordt overgenomen door het kantoor van A.L. van Leest.³⁷ Van Leest gaat op zoek en komt met aanvullende informatie. Nadat de huurder Willemse op Dolle Dinsdag vertrok, is er een tijd lang geen nieuwe huurder geweest. In mei 1945 werd het pand wel weer verhuurd, maar door het NBI. Dat geld dient dus daar gedeclareerd te worden. Het was nogal een rommeltje omdat het NBI de papieren in beslag had genomen 'en hierdoor een en ander wel eens in het ongerede is geraakt'.³⁸

Minnelijke schikking

Het is ruim drie jaar na de bevrijding als de eerste serieuze poging voor een minnelijke schikking wordt gedaan.³⁹ Het is de Centrale Arbeiders Verzekeringsbank die voor extra vertraging zorgt. Hier sloot Poolman in 1943 een hypotheek van fl 5000 af op de twee panden, onder meer om een nog bestaande hypotheek van Erschler van fl 3000 in te lossen. Begin 1948 bedraagt de hypotheek nog fl 4500. Tot dan toe zijn alle termijnen netjes voldaan, maar de Centrale wil zekerheid dat ook dat bedrag nog binnenkomt.⁴⁰ Bij een schikking moeten de erven Erschler de oude hypotheekschuld van fl 3000 alsnog voldoen.⁴¹ Na veel correspondentie met plussen en minnen komen de partijen in april 1949 een minnelijke schikking overeen. De Centrale krijgt voor het restant van de door Poolman afgesloten hypotheek (dan fl 3890) recht op zijn eventuele claim op de gevorderde tegoeden van de NGV. Poolman moet betalen voor de procedure, zoals de kosten van het overschrijven van de oude akte en het opmaken van de nieuwe akte, het honorarium van de advocaat van de partij Erschler.⁴²

Hypotheekaflossing	fl 3000	Inkomsten huur	fl 4030
Rente 4,5% op deze hypotheek	fl 833,62 +	Gemeentelijke belastingen	fl 659,91 -
		Reparaties, verzekeringen	fl 1851,62 -
Te betalen door erven Erschler	fl 3833,62	Te betalen door Poolman	fl 1518,47

Verschil: **fl 2315,15**

De erven Erschler-Spits hebben te weinig contant geld om direct te betalen, de erfenis is immers nog niet verdeeld. Julius Spits neemt een hypotheek van fl 2300 om aan de eisen te kunnen voldoen.⁴³ Spits overweegt een lager bedrag te lenen, maar Montijn raadt hem aan wat contant geld te bewaren voor het moment dat de successierechten betaald moeten worden.⁴⁴

Gemeentelijke belastingen

In 1950 wacht de erven Erschler een onaangename verrassing: Poolman dient nog meer rekeningen in. Het betreft gemeentelijke belastingen over 1948 en 1949 (tweemaal fl 144,60) en een optelsom van diverse reparaties over die jaren (fl 439,58). De rommelige administratie én de zwakke controle daarop wreken zich ook nu weer.⁴⁵ Om onduidelijke redenen krijgt Spits eerst alleen een rekening van fl 144,60 voorgeschoteld, die hij met de nodige tegenzin betaalt. Kort daarna volgen de andere facturen. Deze nagekomen rekeningen zorgen voor een felle reactie uit Enschede. Het is voor het eerst dat Spits zich in zijn correspondentie laat gaan:

'Zover ik weet, ben ik de vorige "eigenaar" niets meer schuldig. (..) Overigens kan ik niet begrijpen wat een volksgenoot en staatsburger met die door de rotmoffen geroofde goederen te maken

³⁷ SAD, 278, inv.nr 1947, 14-5-1948, Montijn aan Van Es; 25-5-1948, Van Es aan Montijn.

³⁸ SAD, 278, inv.nr 1947, 22-5-1948, Van Leest aan Montijn.

³⁹ NA, 2.09.16.04, dossier 72001, 23-6-1947, Spits aan NBI.

⁴⁰ SAD, 278, inv.nr 1947, 22-3-1948, Centrale Arb. Bank aan Montijn.

⁴¹ SAD, 278, inv.nr 1947,4-6-1948, Montijn aan Hartenlust; 2-8-1948, Centrale Arb Bank aan Montijn.

⁴² SAD, 278, inv.nr 1947, 27-4-1949, ontwerp minnelijke schikking; NA, 2.09.48, inv.nr 866, dossier 10248, 16-3-1949.

⁴³ SAD, 278, inv.nr 1947, berekening z.d. [1949]; 18-3-1949, Montijn aan Tissot van Papot; 22-3-1949, Montijn aan Spits; 22-3-1949 en 24-3-1949, Montijn aan NBI.

⁴⁴ SAD, 278, inv.nr 1947, 22-4-1949, Spits aan Montijn; 23-4-1949, Montijn aan Spits.

⁴⁵ SAD, 278, inv.nr 1947, 1-2-1950 en 1-7-1950, Montijn aan Spits; 7-3-1950, Van Leest aan Montijn.

heeft. Heeft de heer Poolman geprotesteerd toen landverraders en ander tuig mijn bijna 90-jarige ouders ontvoerd en omgebracht hebben?? Als hij werkelijk iets te kort komt moet hij dat maar op de koop toenemen voor de lol, die hij een poosje van het joodse bezit gehad heeft.⁴⁶

Montijn legt uit waar de schoen wringt. Het zijn aanslagen voor de (gemeentelijke) belastingen die tot en met het jaar 1947 in de minnelijke schikking verrekend zijn, maar daarna niet meer. Het gaat daarbij om de aanslagen voor grondbelasting, straatbelasting, rioolbelasting en sluisgeld. Verder betreft het lasten die bij het opstellen van de akte nog niet bekend waren. Montijn benadrukt dat er niet – zoals Hartelust suggereert – ‘met dubbel krijt’ wordt geschreven. Een van de hogere posten (fl 249,70) betreft het splitsen van de elektrische lichtinstallatie van de panden. Montijn antwoordt dat de splitsing niet op initiatief van Poolman is gedaan, maar op last van de gemeente omdat het huis verschillende hoofdbewoners (inwoning) herbergde.⁴⁷

Het chagrijn over de betaling richt zich – zover uit de correspondentie is op te maken – ook bij deze laatste extra post niet op de gemeente, maar op de oorlogskoper. Inmiddels bekend met de rommelige administratie gaat Spits pas over tot betaling als administratiekantoor A.L. van Leest alle bescheiden heeft toegestuurd.⁴⁸ Ook Montijn zit er nu meer bovenop, waardoor hij nog een foutje vindt. Spits moet de gemeentelijke belastingen over 1948 betalen, maar Poolman zelf lijkt dat juist verzuimd te hebben. Dat bedrag wordt nog weggestreepd op de eindafrekening.⁴⁹

Afwikkeling

In september 1951 pas worden de overlijdensakten van Erschler en zijn vrouw in de Burgerlijke Stand ingeschreven. Daarmee kan eind oktober 1951 de bewindvoering beëindigd worden en de erfenis worden verdeeld onder de drie nabestaanden: Julius Spits, Clara Spits en Marie Erschler-Kostkowska, de weduwe van David Erschler. De waarde van het bezit bedraagt op dat moment fl 14.990,33, bestaand uit de woningen (getaxeerd fl 16.000) en contant geld (fl 2083,63) minus een hypotheekschuld (fl 2300).⁵⁰ Het duurt vermoedelijk nog enige tijd voor er uitbetaald kan worden, omdat er nog vragen zijn over de werking van het Poolse vermogensrecht aangezien Wolf Wilhelm Erschler bij zijn huwelijk nog de Poolse nationaliteit bezat.⁵¹

Julius Spits informeert bij het NBI wat hij moet doen met het meubilair dat hij uit de boedel bezit. Hij kan het laten taxeren, maar is zo vrij te informeren of hij het gewoon zelf mag houden. De andere erfgenamen wonen in Polen en Zuid-Afrika. Als zij al iets van de bezittingen zouden willen hebben, dan is de kans miniem dat de spullen het land uitgevoerd mogen worden. Een medewerker van het NBI krabbelt in de marge dat de instelling niet bevoegd is meubilair toe te wijzen, maar dat de volmachten gevraagd kan worden naar bevind van zaken te handelen. Formeel kan het dus niet, maar waarschijnlijk komt het erop neer dat Julius Spits het meubilair behoudt, mogelijk verrekend voor de andere erfgenamen.⁵² Het dubbele pand wordt in 1959 door de erven verkocht.⁵³

---

⁴⁶ SAD, 278, inv.nr 1947, 11-3-1950, Spits aan Montijn.

⁴⁷ SAD, 278, inv.nr 1947, 29-9-1948, Van Leest aan Montijn; 30-9-1948, 22-7-1950 en 3-10-1950, Montijn aan Spits; 11-7-1950, Hartelust aan Montijn; 22-7-1950, Montijn aan Hartelust.

⁴⁸ SAD, 278, inv.nr 1947, 7-10-1950, Spits aan Montijn.

⁴⁹ SAD, 278, inv.nr 1947, 14-10-1950, Montijn aan Van Leest; 23-10-1950, Van Leest aan Montijn; 9-4-1951 en 27-8-1951, Montijn aan Spits; 4-5-1951, Spits aan Montijn. NA, 2.09.16.04, inv.nr 72001, jaaroverzicht door J. Spits, 31-10-1951.

⁵⁰ NA, 2.09.16.04, dossier 72001, vermogensstaat 1-1-1951 en 11-10-1951.

⁵¹ NA, 2.09.16.04, dossier 72001, 4-10-1950, Van der Ven aan NBI.

⁵² NA, 2.09.16.04, dossier 72001, 13-9-1951, Spits aan NBI.

⁵³ NA, 2.08.101, inv.nrs 19-28; Kadasterlegger nr 16660, W.W. Erszler p/a J. Spits.

Carel Heyman Frank (1877-1955) en Abraham George Frank (1887-1956), Twentse vleeshandelaren met weilanden in Delft

Dit is het enige (bekende) geval waarbij de gemeente Delft als oorlogskoper optreedt. Het gaat daarbij niet om een woning, maar om weilanden van de Joodse broers C.H. en A.G. Frank. Na de oorlog eisen de broers rechtsherstel, iets waar de gemeente in eerste instantie nogal verbolgen over is. De uitspraak van de Raad voor Rechtsherstel komt uiteindelijk ook neer op een schikking, zonder teruggave van de grond. De rechtmatige eigenaren en de gemeente delen dus het verlies. Dat is niet geheel uitzonderlijk, want naar schatting komt bijna 20% van de geroofde landbouwgrond in Nederland niet terug in handen van de rechtmatige eigenaar.⁵⁴ Het is vooral interessant om te zien hoe vertegenwoordigers van de gemeente zich opstellen ten opzichte van de (notaris-bemiddelaar van de) Joodse eigenaren. De gemeente kijkt louter met een financiële bril. Pas als jaren later door vorderingen de balans eigenlijk wel lijkt mee te vallen, sluiten ambtenaren redelijk tevreden het dossier. De twee broers zijn dan al overleden.

Familie van vleeshandelaren

De broers Carel Heyman Frank en Abraham Georg(e) Frank zijn geboren in Ootmarsum als zoons van Kaatje Hedeman en Salomon Frank. Vader Frank bezit een slagerij aan de Grotestraat in Ootmarsum. Het is een gezin met minstens elf kinderen, waarvan niet iedereen de volwassenheid haalt. In 1899 verhuist het hele gezin naar Almelo, in 1912 naar Berlijn.⁵⁵ Een aantal kinderen blijft in Nederland, onder wie Abraham George en Carel Heyman die ook in de vleeshandel zitten en naar Voorburg verhuizen. Ze hebben een bloeiend bedrijf. Abraham George bezit onder meer drie koelwagens van de Nederlandse Spoorwegen, en de broers samen hebben grond en een boerderij (Molenzigt) in Koudekerk aan den Rijn, evenals grond in Delft bij de Tweemolentjesvaart ter hoogte van de Nootdorpse Plassen.

Abraham George trouwt in 1932 in Den Haag met Betsy de Haas (1901-1987), samen krijgen zij twee kinderen: Elise Vera (1933) en Robert Edwin (1936-2008). Het gezin woont aan de Parkweg 273 in Voorburg, een dan onlangs opgeleverd vrijstaand herenhuis. Financieel gaat het de handelaren in de jaren '30 voor de wind. Abraham George koopt in 1933 dichtbij zijn woning nog het huis Herenstraat 39 en een paardenstal met wagenschuur aan de Parkweg, samen voor fl 9100. Tevens bezit hij woningen in de Van der Sluysstraat in Rotterdam, die hij aan particulieren verhuurt.⁵⁶ Broer Carel Heyman verhuist in 1932 van Voorburg naar Den Haag, maar woont vanaf 1938 weer in Voorburg, op Parkweg 233, in 1941 aan Zwartelaan 63 – beide voorname herenhuizen. Hij blijft ongehuwd.

Tweede Wereldoorlog

Als nazi-Duitsland in 1939 Polen binnenvalt, verhuist Abraham George met zijn gezin naar California. Broer Bendix Hartog waagt ook de oversteek en verhuist met zijn echtgenote naar New York. Carel Heyman blijft in Nederland. Hij zal de zaken hier waarnemen. Een van die lopende zaken is de verkoop van ca. 6 ¾ ha weiland bij de Tweemolentjesvaart bij Delft. De broers bieden de grond aan de gemeente aan voor fl 27.500. Delft kan de grond goed gebruiken om plantsoenen aan te leggen, een klus die via werkverschaffing gerealiseerd zou moeten worden. De gemeenteraad gaat akkoord, maar de prijs wordt te hoog geacht; het aanbod wordt afgewezen.⁵⁷

Twee jaar later, op 26 juni 1941, zit wethouder J. Brinkman weer om tafel met Carel Heyman Frank over dezelfde grond. De situatie is nu volkomen anders. Frank moet als gevolg van verordening 102/1941 – registratie van en verbod op landbouwgrond door Joden – aangifte doen en de grond verkopen vóór 31 december 1941. Het is niet duidelijk wie het initiatief voor dit gesprek neemt: de wethouder die geïnteresseerd is in de nu gedwongen verkochte grond of de broers Frank die liefst aan de gemeente

---

⁵⁴ Vos en Ter Braake, *Rechtsherstel na de Tweede Wereldoorlog*, 92-94.

⁵⁵ www.heemkunde-ootmarsum.nl

⁵⁶ *Het Vaderland*, 20-1-1933. In de *Verkaufsbücher* staan bij A.G. Frank drie huisnummers vermeld, maar de verkoopprijs van fl 137.250 doet vermoeden dat het om meer woningen gaat.

⁵⁷ SAD, 653, inv.nr 312, 20-4-1939 en 30-12-1946, Hollander over standpunt Frank; Handelingen gemeenteraad, 23-2-1939.

verkopen? Frank probeert te bedingen dat de grond na de oorlog teruggekocht kan worden, maar daar wil de wethouder niet aan. Voor fl 28.119 wordt de grond aan de gemeente verkocht op 31-12-1941. Op last van de gemeente wordt in de akte opgenomen dat Delft al langer onderhandelde over de grond i.v.m. uitbreiding van recreatierrein en dat de koop geschiedt in het belang van volkshuisvesting.⁵⁸ De betaling geschiedt via notaris P.J. Hoppe in twee porties, naar resp. de Liro-bank en de Bank voor Nederlandsche Arbeid te Amsterdam – dus naar door de Duitse bezetter beheerde roofovernames. Op 14-4-1942 schrijft *Omnia Treuhandgesellschaft* aan Hoppe dat de akte niet helemaal klopt. *Omnia* is al als liquidatieorganisatie ingeschakeld vanaf 31-12-1941, dus Frank was toen niet meer verkoopgerechtigd. De verkoop wordt daarom opnieuw bevestigd, nu met een gevolmachtigde van *Omnia*.

De familie Frank komt niet helemaal ongeschonden uit de oorlog. Een zus, de weduwe Betje Boena van Dam-Frank, wordt vermoord. Zij woonde al voor de oorlog in het Centraal Israëlitisch Oude Mannen- en Vrouwenhuis in Gouda en belandde van daaruit in Sobibor. Een andere zus, Eliza Sibella, verliest haar man Tobias Keizer (ook vleeshandelaar) kort na de oorlog, in september 1945; zij woont dan in Voorburg aan de Parkweg 233, het huis van haar broer. De broers Abraham George en Bendix Hartog zitten in de Verenigde Staten, Carel Heyman heeft vermoedelijk door onder te duiken aan de nazi's kunnen ontsnappen. De laatste (openbare) gegevens over hem dateren uit december 1942, als een rekening voor ziekenhuiskosten in de Sint Antoniushove in Voorburg bij de Liro-bank wordt ingediend.⁵⁹ Na zijn onderduik zit laatstgenoemde financieel wel helemaal aan de grond, van de vleeshandel is na mei 1945 niets meer over.

Teruggave gevraagd

Waarschijnlijk met steun van zijn broer uit California neemt Carel Heyman in augustus 1945 advocaat J. Hollander in de arm om met de gemeente Delft te onderhandelen over teruggave van de landbouwgrond. De broers willen een langdurige procedure tot rechtsherstel vermijden en stellen daarom voor dat zij de percelen terugkrijgen, met een vergoeding voor de gederfde inkomsten (geschat op 3% van de verkoopwaarde per jaar). In ruil daarvoor krijgt de gemeente de baten uit de claim die op de Duitse gevorderde tegoeden wordt ingediend, iets waarvan dan nog verre van duidelijk is óf er ooit geld beschikbaar komt. Omdat Carel Heyman in financiële moeilijkheden verkeert, dringt Hollander aan op een snelle afhandeling.⁶⁰

De gemeentesecretaris zoekt de verschillende documenten bij elkaar en benadrukt dat de gemeente eerzaam gehandeld heeft. De gemeente had de grond nodig en Frank wilde niet aan een ander verkopen, getuige ook het aanbod uit 1939. Teruggave is volgens de secretaris niet aan de orde.⁶¹ Hij volgt hierbij de gedachte die ook elders opgang doet, namelijk dat een gedwongen verkoop (waarbij dus geld is overgemaakt) van een andere orde is dan onteigening. Advocaat Hollander reageert dat de gemeente misschien niet op een voordeeltje uit was, maar dat deze toch 'welbewust Joodsch goed' gekocht heeft. De broers Frank geven aan dat ze de gemeente tegemoet willen komen door geen teruggave te eisen, maar ze willen dan wel schadeloosgesteld worden. Ook nu benadrukt Hollander dat een snelle afhandeling voor Carel Heyman van belang is.⁶²

Rechtsherstel

De gemeente is niet van plan te schikken, waarna de broers Frank in het najaar van 1945 een rechtsherstelprocedure starten.⁶³ De door B en W ingeschakelde notaris Ph.B. Libourel waarschuwt dat het verzoek tot nietigverklaring van de eigendomsoverdracht gegrond is omdat het voor rechtsherstel niet uitmaakt of een koper al dan niet heeft gehandeld om op voordelige wijze Joods bezit aan te schaffen, of de grond al dan niet hard nodig had. Daar komt nog bij dat de verkoop plaatsvond op een moment dat de

---

⁵⁸ SAD, 653, inv.nr 312, 26-6-1941, 21-8-1941 en 13-8-1945.

⁵⁹ NA, 2.08.68, inv.nr 1955, 9-12-1942 en 14-12-1942.

⁶⁰ SAD, 653, inv.nr 312, 8-8-1945, Hollander aan gemeente Delft.

⁶¹ SAD, 653, inv.nr 312, 13-8-1945 en 29-8-1945.

⁶² SAD, 653, inv.nr 312, 6-9-1945.

⁶³ SAD, 653, inv.nr 312, 12-10-1945 en 17-11-1945.

heren Frank niet meer bevoegd waren om te tekenen, en *Omnia* de stukken bevestigd heeft.⁶⁴ Desalniettemin zet de gemeente de hakken in het zand.

Zodra de rechtsherstelprocedure gestart is, gaan de ambtelijke molens langzamer draaien. In de zomer van 1946 informeert advocaat Hollander of de gemeente al bereid is een minnelijke schikking te overwegen. Er is inmiddels meer jurisprudentie en het is duidelijk dat in vergelijkbare gevallen de grond teruggegeven moet worden, of dat in ieder geval schadeloosstelling op zijn plaats is. Hollander: 'Ik voeg hieraan toe dat het in de eerste plaats voor de overheid zowel een rechts- als een morele plicht is om mede te werken aan redres van door den bezetter gepleegd onrecht.'⁶⁵ Het morele appèl wordt niet opgepikt. B en W reageert – bij monde van de hoofdcommies van de secretarie – dat de gemeente hier niet op ingaat omdat de gebroeders Frank zelf met de gemeente in onderhandeling traden, de gemeente netjes heeft betaald en 'alles op normale wijze is geschied'.⁶⁶ Sterker nog, de gemeente voelt zich tekortgedaan. Papieren worden opgezocht om te laten zien dat de koopsom in twee delen op 23-2-1942 en 16-4-1942 is overgemaakt, naar resp. de Liro-bank en de Bank voor Nederlandsche Arbeid te Amsterdam. De inzet van de gemeente is dat Frank niet had hoeven verkopen, omdat de grond ook van zijn broer in de Verenigde Staten was. Hij had om die reden beroep kunnen aantekenen tegen de bezetter.⁶⁷ Dit laatste punt houdt geen stand, aangezien al het Joodse landbezit onder de regeling viel.

In december 1946 zitten burgemeester G. van Baren, advocaat Hollander en wethouder J. Lausberg bij de als bemiddelaar gevraagde notaris A. van Engen. Van Baren is ervan overtuigd dat de gemeente geen schuld heeft: 'De heer Frank verkeerde niet in levensgevaar. Niet fatsoenlijk dat deze zaak door rechtsherstel aanhangig is gemaakt.' Hij vraagt zich af waarom de gemeente een procedure moet vermijden. Nu de gemeente toch al voor meer dan 100% aansprakelijk wordt gesteld is er voor Delft weinig te verliezen. Hollander merkt op dat de gemeente geen ervaring heeft met rechtsherstel en dat het Delftse pleidooi geen kans maakt. Uit de bespreking komt een bemiddelingsvoorstel voort: de gemeente houdt het land, maar vergoedt de halve koopprijs. De claim op gevorderde tegoeden bij Duitse banken wordt ook gedeeld, en dat alles zonder verrekening van de opbrengst.⁶⁸

B en W gaat akkoord met dit voorstel, Carel Heyman Frank echter niet.⁶⁹ Hij wil schadevergoeding voor de gederfde inkomsten van het land: fl 100 per ha per jaar, te rekenen vanaf 1-1-1942. Door notaris A. van Engen laat hij met deze eis op 11 maart 1947 een proces van zwaarigheden opstellen. De gemeente trekt nu advocaat T.A. van Dijken aan, ook omdat B en W vindt dat er onwaarheden worden gedebiteerd over het gedane overleg – vooral over wie nu het initiatief nam.⁷⁰ De gemeente vindt de schadevergoeding onredelijk omdat zijzelf meer rente betaalt voor het geld dat geleend moest worden om de grond te kopen dan dat het land opbrengt. Delft heeft de grond trouwens echt nodig. Na teruggave zou meteen onteigening volgen. Tot slot meldt B en W nog eens het ongegronde argument dat Frank aan de verordening had kunnen ontkomen omdat zijn broer Amerikaans is en 'hij bovendien met den koopprijs had kunnen onderduiken' – een nieuwe en op zijn zachtst gezegd merkwaardige opmerking in deze zaak.⁷¹ In de notitie aan de gemeenteraad, waar de zaak in vertrouwelijk overleg besproken wordt, schrijft B en W dat Frank zelf initiatief nam – 'al moge de verordening 102/1941 daarbij een rol hebben gespeeld'. Daar komt bij dat Frank het geld bij de gemeenteontvanger had kunnen innen 'en met het geld had kunnen verdwijnen, zonder zich te bekommeren om de verplichtingen, opgelegd bij de verordening 148/1941'. Het was onbillijk om de gemeente te laten betalen voor de schade 'welke de heeren Frank geleden hebben door de door den heer C.H. Frank gevolgde gedragslijn'.⁷²

In april 1947 adviseert de Arnhemse Kamer van de Raad voor Rechtsherstel aan B en W i.v.m. het proces van zwaarigheden. Over verordening 102/1941 is geen discussie mogelijk: artikel 25 E 100 is van

---

⁶⁴ SAD, 653, inv.nr 312, 6-12-1945, Libourel aan B en W.

⁶⁵ SAD, 653, inv.nr 312, 15-7-1946, Den Hollander aan B en W.

⁶⁶ SAD, 653, inv.nr 312, 31-7-1946, B en W aan Den Hollander

⁶⁷ SAD, 653, inv.nr 312, div. papieren z.d. [1946]

⁶⁸ SAD, 653, inv.nr 312, uitgetikt gesprek, 3-12-1946.

⁶⁹ SAD, 653, inv.nr 312, 7-12-1946, gemeentesecretarie, en 10-12-1946, B en W aan Van Engen.

⁷⁰ SAD, 653, inv.nr 312, 30-12-1946, proces van zwaarigheden; 23-1-1947, B en W aan Van Dijken.

⁷¹ SAD, 653, inv.nr 312, 3-3-1947, B en W aan Van Engen.

⁷² SAD, 653, inv.nr 312, 18-3-1947, B en W aan gemeenteraad.

toepassing en Frank zal dus moeten worden hersteld in zijn eigendom. Frank heeft echter wel het geld voor de grond ontvangen. 'Dat deze gelden later voor hem verloren zijn gegaan mag niet ten laste van de gemeente Delft komen', aldus de adviseur. Bij rechtsherstel zal Frank de grond dus moeten terugkopen. Hij heeft daarbij wel recht op revenuen, zoals de gemeente recht heeft op gemiste rente op de koopprijs. De kamer stelt voor dit tegen elkaar weg te strepen, en om als gemeente de kosten voor de notaris-bemiddelaar (fl 351,49) en de afdeling Onroerende Goederen (fl. 48,12) te betalen.⁷³

De broers Frank reageren bij monde van advocaat Hollander dat de adviseur blijkbaar met de gemeente Delft van mening is dat C.H. Frank zich in december 1941 met geld en al uit de voeten had moeten maken. Het is wel erg eenvoudig 'achteraf aan een Jood te vertellen hoe hij zich tegenover de anti-Joodse maatregelen eigenlijk had moeten gedragen'. De aankoopsom is via notaris Hoppe volgens de bepalingen direct naar de Liro-bank en de Bank voor Nederlandsche Arbeid gestort – daar is Frank niet bij in de buurt geweest.⁷⁴ Aan de afdeling Rechtspraak van de Raad voor Rechtsherstel sturen de broers Frank bericht dat de gemeente Delft 'geen argument schuwt om dit rechtsherstel te bemoeilijken'. Zij doelen daarbij onder meer op het initiatief tot verkoop dat – gezien ook de meegestuurde uitnodiging van de wethouder – toch echt bij de gemeente lag. De bewering dat C.H. Frank maar had moeten weigeren en/of met het geld in contanten had moeten onderduiken vinden ze weinig kies. Verzoekers hebben geen 'lust [om] tijd en energie te verdoen' aan dergelijke beweringen. Zij verzoeken de raad hen in hun rechten te herstellen zoals bij het proces van zwarigheden gevorderd, met veroordeling van de gemeente Delft in de proceskosten.⁷⁵

Zoals de uitnodigingsbrief voor het verkoopsgesprek opeens opduikt, doet ook B en W nog een nieuwe duit in het zakje. In het vertrouwelijke deel van de gemeenteraadsvergadering van 16-4-1947 vertelt wethouder Lausberg dat hij zich herinnert dat oud-wethouder Brinkman vertelde 'dat hij bezoek had gehad van de heer Frank, die bij hem had zitten huilen en smeken dat de gemeente de grond zou kopen'. Brinkman heeft toen geïnformeerd of hij kon onderhandelen en toen dit akkoord was, is de uitnodiging de deur uit gegaan. Het toenmalige college deed dit dus om Frank te helpen.⁷⁶ Van Baren verzucht echter dat de zaak er zwak voorstaat. Ook is de Raad voor Rechtsherstel volgens hem 'zeer op de hand van de joden', de meeste uitspraken tot nu toe zijn 'zeer pro-joodsch'. Raadslid Posthumus merkt op dat daar ook wel enige reden toe is. Dat neemt niet weg dat de teneur van de rest van de vergadering is dat Frank zich 'wel heel slaafsch' heeft gedragen en dat verkoop aan één partij slim was aangepakt omdat hij dan meer kans had om na de oorlog zijn geld terug te krijgen.⁷⁷ Dit alles bij elkaar levert voldoende munitie op om de afdeling Rechtspraak van de Raad voor Rechtsherstel te schrijven dat de gemeente niet instemt met het proces van zwarigheden. De opmerking dat het niet netjes is om nu te vertellen wat Joden hadden moeten doen, wordt ook weersproken. Het is immers precies wat alle tribunalen en zuiveringscommissies doen, namelijk aan burgers vertellen hoe ze zich eigenlijk ten opzichte van de bezetter hadden moeten gedragen. Enige moed om zich te onttrekken aan een maatregel mag 'toch ook wel van een Joodschen medeburger worden verwacht'.⁷⁸

Op 16 januari 1948 wordt de zaak behandeld in een zitting van de Arnhemse Kamer voor Rechtsherstel. De voorlopige uitspraak volgt op 11 maart. Hier wordt gesteld dat de pachtwaarde inderdaad fl 100 per ha bedraagt, dus dat de vruchten op fl 673,17 per jaar neerkomen, over 6 jaar gezamenlijk fl 4039. Daar staat tegenover dat de gemeente kosten heeft gemaakt, fl 1563, en er dus door de gemeente nog fl 2476 betaald moet worden. Ook wordt bepaald dat de gemeente weet kon hebben dat het geld niet naar Frank zou gaan. In de gemeenteraad van 16-12-1941 is het definitieve besluit tot koop genomen, terwijl op 22-11-1941 al bericht van *Omnia* kwam dat de firma van Frank geliquideerd was. De stelling dat Frank had kunnen onderduiken, gaat niet op. Dat mag redelijkerwijs niet van hem verwacht worden omdat hij zich dan ter wille van het geld in persoonlijk gevaar zou brengen; ook was onderduiken in

---

⁷³ SAD, 653, inv.nr 312, 16-4-1947, afdeling Onroerend Goed van de Raad voor het Rechtsherstel aan de afdeling Rechtspraak van de Raad voor het Rechtsherstel.

⁷⁴ SAD, 653, inv.nr 312, aanvulling op verzoek 24-3-1947, Hollander aan Arnhemse Kamer Raad voor het Rechtsherstel.

⁷⁵ SAD, 653, inv.nr 312, Hollander aan Raad voor het Rechtsherstel, 24-3-1947.

⁷⁶ SAD, 653, inv.nr 312, B en W aan Van Dijken, 10-6-1947.

⁷⁷ SAD, 653, inv.nr 5727, Geheime notulen gemeenteraad, 16-4-1947.

⁷⁸ SAD, 653, inv.nr 312, B en W aan Raad voor het Rechtsherstel, juli 1947.

1941 nog niet zo gebruikelijk. De koop wordt gezien als gedwongen transactie, maar wel eentje die in overleg werd besloten. Uit niets blijkt dat de gemeente van de maatregel wilde profiteren: er werd meer betaald dan geboden in 1939 en de gemeente was helemaal niet met plantsoenen bezig in 1941. De Arnhemse Kamer stelt voor het bemiddelingsvoorstel uit december 1946 aan te houden. Frank vergoedt daarmee de helft van de koopprijs aan de gemeente, terwijl de vordering op de Duitse instanties gezamenlijk gedeeld wordt. Administratieve kosten dienen ook gedeeld te worden. De koop wordt daarmee ongedaan gemaakt, de gemeente moet fl 2476 betalen ter verrekening van genot en zakelijke lasten en de heren Frank moeten een schadevergoeding van fl 14.059,50 plus rente van 3,5% per jaar betalen vanaf 1-1-1942. De claim op de Duitse gevorderde tegoeden wordt gedeeld.⁷⁹

B en W geeft aan de zaak nu eindelijk te willen oplossen, Delft heeft meer aan de grond dan aan het geld en kan hiermee instemmen.⁸⁰ Notaris Hollander reageert dat de gedeelde koopsom akkoord is, maar dat de verrekening mank gaat. De gemeente betaalt de lasten tot en met 1 januari 1948, terwijl Frank de rentekosten betaalt tot aan het moment dat de Raad voor Rechtsherstel uitspraak doet – en dat kan nog wel even duren. Hij stelt voor deze bedragen voor de verrekening tegen elkaar weg te strepen.⁸¹

Hoofddcommies ter gemeentesecretarie geeft B en W mee dat dit onbillijk is, en dat dit alleen gebeurt omdat de broers Frank nu zien dat ze er toch nog zo'n fl 500 bij inschieten. Het voorstel van Hollander is er volgens hem een 'met een bijsmaakje'. Redelijk zou het zijn als de gemeente zich houdt aan de uitspraak die de Raad voor Rechtsherstel waarschijnlijk gaat doen, maar daar zitten nog haken en ogen aan – onder meer omdat mede-eigenaar A.G. Frank in de Verenigde Staten woont. Het kan dus nog lang duren voor er een definitieve uitspraak is en de gemeente is gebaat bij een snelle oplossing. De hoofddcommies stelt voor dat de gemeente, 'verstandiger dan Frank', de extra verrekening laat zitten. Dat komt overeen met wat Frank wenst, en hiermee gaan de broers inderdaad akkoord.⁸² In het uiteindelijke staatje lijken de gebroeders Frank er misschien gunstig vanaf te komen, maar zij zijn hoe dan ook de helft van de verkoopwaarde van hun land kwijtgeraakt.

½ verkoopsom grond	fl 14.059,50		
½ kosten rechtsherstel	fl 199,80	½ kosten rechtsherstel	fl 199,80
Rechtskundige bijstand	fl 500,00	rechtskundige bijstand	onbekend
Te betalen door gem. Delft	fl 14.759,30	Te betalen door gebr. Frank	fl 199,80 (min)
<i>Weggestreepte kosten:</i>			
Opbrengst van het land	fl 2476,00	Renteverrekening	fl 2952,49

Claim gevorderde Duitse tegoeden

Van de in de schikking opgenomen gedeelde claim op de Duitse gevorderde tegoeden wordt ten tijde van het rechtsherstel weinig verwacht, maar deze blijkt in de loop der jaren toch nog iets te vereffenen. In 1949 neemt notaris H. Bakker contact op met de gemeente Delft. Hij treedt op voor D.P. van Leeuwen uit Koudekerk a/d Rijn die via rechtsherstel de door hem gekochte boerderij Molenzigt (fl 56.437,71) aan de gebroeders Frank moest teruggeven. Ook hij kan deels aanspraak maken op een claim op de Duitse gevorderde tegoeden, waarbij is bepaald dat de gemeente Delft en Van Leeuwen maar met elkaar moeten regelen hoe het bedrag verdeeld wordt.⁸³ In drie porties komt geld los uit deze claim. Vaak ontvangen eerst de gebroeders Frank een deel, waarvan zij dan weer de helft aan de gemeente moeten afdragen. Beide partijen zijn dus ook na de schikking nog niet van elkaar af.

In 1949 ontvangt de gemeente van de vordering ad. fl 14.059,50 van de Liro-bank fl 5272,31 en van de Bank voor de Nederlandsche Arbeid fl 3439,86, dus samen fl 8712,17, én de gemeente behoudt

⁷⁹ SAD, 653, inv.nr 312, oordeel Raad voor het Rechtsherstel, 11-3-1948.

⁸⁰ SAD, 653, inv.nr 312, 11-5-1948, BenW aan Van Dijken.

⁸¹ SAD, 653, inv.nr 312, 21-6-1948, Hollander aan Van Dijken.

⁸² SAD, 653, inv.nr 312, 30-6-1948, hoofddcommies aan B en W; 23-7-1948, Van Dijken aan Hollander; 28-9-1948, Van Dijken aan B en W; besluit gemeenteraad, 4-11-1948.

⁸³ SAD, 653, inv.nr 312, 6-9-1949, Bakker aan burgemeester.

aanspraken op eventuele volgende uitkeringen.⁸⁴ In september 1952 blijkt er nogmaals een uitkering te verwachten van de claim op Duitse tegoeden van fl 2787,90, 'zodat de gemeente er vrijwel zonder kleerscheuren is afgekomen' – zo staat in de notities van het gemeentesecretarie.⁸⁵ Nog eens zes jaar later, eind 1958, volgt de allerlaatste uitkering, van fl 348,48. Hierna wordt de zaak gesloten.⁸⁶

Restitutie uit de claim op Duitse tegoeden voor de gemeente Delft:

1949	Lippmann en Rosenthal (Liro)	fl 5272,31
	Bank voor de Nederlandsche Arbeid	fl 3429,86
1952	<i>Deutsche Revisions- und Treuhand Aktiengesellschaft</i>	fl 2787,90
1958	idem, slotuitkering	fl 348,48
		fl 11.838,55

De gemeente kan de financiële boeken met een gerust hart sluiten; de schade valt uiteindelijk mee. Of de familie Frank dit ook zo ervaart, is zeer de vraag. Individuen hebben nu eenmaal een 'kortere adem'. De broers maken de laatste uitkering niet eens meer mee. Carel Heyman overlijdt in 1955 op 78-jarige leeftijd aan de gevolgen van een ongeval in Den Haag. Zijn broer Abraham George overlijdt een jaar later. Verdere familie zal de zaken afgehandeld hebben; zo moet ook hun verweduwde zus Eliza Sibella, en na haar dood in 1952 haar dochter, bijgestaan worden bij verschillende rechtsherstelprocedures.⁸⁷

---

⁸⁴ SAD, 653, inv.nr 312, 12-12-1949, referendaris gemeentesecretarie.

⁸⁵ SAD, 653, inv.nr 312, 22-9-1952 en 12-12-1952.

⁸⁶ SAD, 653, inv.nr 312, 3-11-1958 en 13-1-1959, Van Dijken aan B en W.

⁸⁷ NA, 2.09.48, diverse rechtsherstelprocedures te vinden via A.G. Frank en E.S. Keizer-Frank.

Rachel Hirsch (1869-1943), pianolerares op de Binnenwatersloot

De ongehuwde pianolerares Rachel Hirsch is in 1943 in Sobibor vermoord. Zij was eigenaresse van haar huis op de Binnenwatersloot. Dat werd haar in 1942 afhandig gemaakt en door de bezetter kort daarop verkocht aan een NSB'er. Waarschijnlijk hebben hij en de door hem aangetrokken medehuuder tevens een groot deel van haar inboedel verpatst. Bij teruggave van het huis na de oorlog blijkt de oorlogskoper zodanig in de schulden te zitten, dat er op hem weinig meer valt te verhalen. Voor de huur die de roofinstantie van de bezetter ANBO gedurende de oorlog heeft geïncasseerd, verwijst het Nederlands Beheersinstituut (NBI), dat diens taken heeft overgenomen, naar een makelaar in Rotterdam die door het ANBO met de inning was belast. Die weigert halsstarrig te reageren. Behalve haar huis had de pianolerares ook spaarcenten die zij belegd had in enkele hypotheekleningen en lijfrenten en effecten. Deze zijn vrijwel allemaal door de bezetter te gelde gemaakt. Nabestaanden blijken daarvan na de oorlog ook maar een deel te kunnen terugvorderen. De nalatenschap is danig geplunderd, eer zij aan de rechtmatige erfgename (een nicht) kan worden toegewezen. De gemeente speelt in deze zaak geen rol. Ze heeft ook geen enkele schade geleden: alle jaren heeft zij haar belastingen hoe dan ook keurig betaald gekregen.

Vermoord en beroofd

Rachel Hirsch, geboren 1869 in Tiel, vergast op 73-jarige leeftijd in Sobibor 13 maart 1943, was gediplomeerd pianolerares en bleef haar hele leven ongehuwd. Zij vestigde zich in 1915 met een lespraktijk in Delft.⁸⁸ Vanaf 1920 bewoonde ze het huis Binnenwatersloot 17, dat ze begin 1926 kon kopen.⁸⁹ Ze bewoonde daarvan de bovenwoning en verhuurde de begane grond.⁹⁰ Waarschijnlijk had ze enig vermogen geërfd, want ze had spaargeld belegd in een drietal hypotheeken bij particulieren in Delft en daarnaast nog een kleine effectenportefeuille.⁹¹

Haar huis is op 29 oktober 1942 'in beheer' genomen door de *Niederländische Grundstückverwaltung* (NGV).⁹² Een week eerder had de pianolerares gepoogd een einde aan haar leven te maken. Ze werd echter voortijdig gevonden en op 23 oktober naar het Hippolytusziekenhuis gebracht, waar ze weer werd opgelapt.⁹³ Vervolgens nam zij met haar vleugel intrek bij de familie Feldmann op de Rotterdamseweg nr 101. Haar benedenburen J. Zwarts en zijn gezin werd per 1 december de huur opgezegd.⁹⁴ De NGV slaagt erin het huis voor fl 10.000 te verkopen aan de NSB'er en handelaar in tweedehands meubilair Jacob van de Krol. Deze neemt daarvoor een hypotheek op het pand bij de Centrale Arbeiders Verzekeringsbank van fl 7.500.⁹⁵ De koop is 31 januari 1943 rond en wordt op 16 maart definitief met een akte bekrachtigd. Rachel Hirsch is inmiddels op 5 maart 1943 naar Westerbork weggevoerd en op 13 maart in Sobibor om het leven gebracht.⁹⁶

Duistere handel

Jacob van de Krol betreft zelf de benedenverdieping van de woning en verhuurt de bovenwoning aan ene Arnoldus Wolf.⁹⁷ De laatste biedt vervolgens in de krant onder meer een bestek en serviesgoed (à fl 95), een bontjas (fl 350) en een wollen damesbadcostuum (fl 15) te koop aan.⁹⁸

Van de Krol heeft sinds 1935 een cafetaria op Oude Delft nr 3 (huurpand) waar hij boven de zaak woont. Als hij naar de Binnenwatersloot verhuist, zet zijn zoon Huibert daar de zaak voort. Achter dat pand

---

⁸⁸ DC, 20-9-1915.

⁸⁹ DC, 1-9-1920 en kadasterlegger 13407.

⁹⁰ SAD, 16, Woningkaart Binnenwatersloot 17.

⁹¹ Verslag van bewindvoerder M. Bennekens 3-6-1946, in NA, 2.09.16.06, dossier 90759

⁹² Kadasterlegger 13407; NA, 2.08.101, inv.nrs 20-27.

⁹³ Wijnberg-Stroz en Van Lunteren-Spanjaard, *Blijvers en voorbijgangers*, 169.

⁹⁴ SAD, 16, Woningkaart Binnenwatersloot 17.

⁹⁵ Formulier verzoek om minnelijke schikking bij de afd. Onroerende Goederen van de Raad voor het Rechtsherstel d.d. 19-8-1946 in: SAD, 278, inv.nr 1962. Zie ook de database van de zg. *Verkaufsbücher* van het Nationaal Archief.

⁹⁶ Gegevens Joods Monument.

⁹⁷ SAD, 16, Woningkaart Binnenwatersloot 17.

⁹⁸ DC, 3 en 17-4-1943.

ligt een pakhuis van de jeneverstokerij De Papegaai dat Van de Krol kennelijk heeft kunnen huren voor de opslag van zijn handel in oude meubelen. Eind mei 1944 doen ambtenaren van Prijsbeheersing daar een inval en treffen de ruimte volgepropt met meubels, vleesmachines, sigarenautomaten, elektrische koffiemolens en stapels grammofoonplaten. Toen de ambtenaren de deur naar een ruimte met levensmiddelen openden 'vlood een zwerm motten op', aldus het verslag in het deftige blad *Het Vaderland*. Ze troffen er 'bussen met bedorven knakworstjes, haveremout waar de motten nog in zaten, beschimmelde cacao en verder rozijnen, krenten, gedroogde pruimen en leverpastei, alles onbruikbaar geworden voor consumptie'.

Volgens de krant staat de 60-jarige Van de Krol officieel te boek als handelaar in tweedehands inventarissen voor cafés. Behalve aan de Oude Delft heeft hij ook een opslagplaats op de Koornmarkt, waar twee zolders propvol met meubels staan. 'Thans zijn 15 personen bezig den inventaris te taxeren, waarvoor zij ongeveer 14 dagen noodig zullen hebben', aldus de krant, die meedeelt dat tegen Van de Krol vervolging zal worden ingesteld wegens zwarte handel.⁹⁹

In *De Telegraaf*, die het verhaal al even smeugig brengt onder de titel 'Schatkamer in een klein steegje', lezen we nog dat de man 'tien jaar geleden nog financieel geholpen (moest) worden bij de oprichting van een cafetaria. Thans maakt hij er werk van op veilingen alles op te kopen wat maar van zijn gading is om er in den zwarten handel weer geld aan te verdienen.' Volgens het blad zouden er zeker veertig verhuiswagens nodig zijn om alles te vervoeren naar door oorlogsgeweld getroffen steden als Enschede en Arnhem waar duizenden mensen niets meer bezitten.¹⁰⁰

Bewindvoerder

Na de oorlog is notaris mr. O.G. Sap de eerste die in de nalatenschap van Rachel Hirsch actie onderneemt. Op 30 juli 1946 schrijft hij aan de Commissie voor Beheer en Rechtsherstel van de Raad voor het Rechtsherstel op de Markt een pleidooi om Gerard Wendelinus Bennekers aan te stellen tot bewindvoerder over het vermogen van de 'afwezige' weggevoerde Jodin. Dit op machtiging van Betsy Visser uit Deventer, een nicht van de pianolerares, die gehuwd is met de broer van de voorgestelde bewindvoerder.¹⁰¹ Naar blijkt had notaris Sap ooit het testament opgemaakt voor Rachel Hirsch, waarbij zij haar nicht als enige erfgename had aangewezen. Gerard Bennekers die in Delft aan de Oostsingel 197 woont, wordt inderdaad als bewindvoerder benoemd, maar vertrekt al spoedig naar Nederlands-Indië, waarna op 3 oktober alsnog zijn broer Matthijs Bennekers, speelgoedfabrikant te Deventer en directeur van *Het Parool* en echtgenoot van Betsy Visser de taak krijgt toegewezen.¹⁰² Bennekers had in de oorlog in Deventer diverse Joodse onderduikers onderdak geboden.¹⁰³

Inventarisatie

Op 3 juli 1946 brengt hij gedetailleerd verslag uit van het vermogen van de 'afwezige', waarvan al wel duidelijk is dat zij niet meer zal terugkeren. Behalve het door de bezetter verkochte huis had de pianolerares drie hypotheeken verstrekt. Twee daarvan zijn in de oorlog afgelost op aandrang van de beheersinstantie van de bezetter ANBO en het geld (samen fl 4.000) is gestort op de rekening van de *Niederländische Grundstückverwaltung* (NGV). Op dat geld blijkt de bewindvoerder uiteindelijk een claim te kunnen leggen.¹⁰⁴ De derde hypotheek à fl 4.000 op het pand Delfgauwseweg 182 is ongemoeid gebleven. De rente daarvan wordt sinds de bevrijding regelmatig aan de bewindvoerder betaald. De vleugel en veel van de inboedel blijken verdwenen. De bewindvoerder schat de waarde daarvan samen op ca. fl 7.000.

---

⁹⁹ *Het Vaderland*, 2-6-1944.

¹⁰⁰ *De Telegraaf*, 2-6-1944.

¹⁰¹ NA, 2.09.16.06, dossier 90759.

¹⁰² NA, 2.09.16.06, dossier 90759.

¹⁰³ Zie: <https://onderduikhuizenvoorjodenindeventer.nl/locaties/zwolseweg-119-bennekers-visser>

¹⁰⁴ NA. 2.09.48, inv.nr 903 geschillendossiers Raad voor de Rechtsherstel nrs 14864 en 14865. De zaak wordt uiteindelijk 5-3-1949 geschikt. Het betrof hypotheeken op een onbebouwd erf in de Mijnbouwstraat en op het pand Dorpstraat A 45 in Schipluiden.

Voor de vergoeding daarvan wordt de bewindvoerder verwezen naar de Schade-Enquêtecommissie. Die vergoedt echter alleen schade aan erfgenamen in rechte lijn en die zijn er niet meer.¹⁰⁵

Hirsch had verder een aantal lijfrenten, die blijken te zijn afgekocht. Het kapitaal daarvan is gestort op de rekening van de Liro-bank. Een vrijwillige ouderdomsverzekering bij de Raad van Arbeid is niet afgekocht, maar gezien de snelle dood na de laatstgenoten uitkering van 20 februari 1943 stelt die niet veel meer voor. Hij wordt bovendien pas uitbetaald als er een overlijdensakte is opgemaakt. Dan zijn er nog twee beleggingen in Deense fondsen van elk fl 1.000 ingelegd kapitaal. Ook die zijn vermoedelijk verzilverd door de Liro-bank, al is daarover nog lang onduidelijkheid. Tot slot blijkt er nog een bedrag van fl 782 aan contanten teruggekomen dat in bewaring was gegeven bij (apotheker?) Oversluys in Delft.¹⁰⁶

Minnelijke schikking

Om het huis weer in handen te krijgen moet de bewindvoerder zich wenden tot notaris R.J. Montijn om een 'akte van minnelijke schikking' te laten opmaken met de oorlogskoper. De notaris is door de afdeling Onroerend goed van de Raad van het Rechtsherstel aangewezen om de procedure van het rechtsherstel in de praktijk af te handelen. Oorlogskoper Van de Krol zit inmiddels wegens landverraad geïnterneerd en zijn zaken worden waargenomen door bewindvoerder-advocaat mr J.P. Chardon. Het huis aan de Binnenwatersloot wordt ondertussen bewoond door een nieuwe huurder (Izaak Overweel) die de huur afdraagt aan het NBI-kantoor in Delft. Bewindvoerder Bennekers wil echter wel dat Van de Krol nog huur betaalt over de periode dat hij onrechtmatig het huis bewoonde.¹⁰⁷

De teruggave van het huis neemt tijd. Notaris Montijn wacht eerst op de vaststelling van de procedure door de Raad voor het Rechtsherstel. Op 19 augustus 1946 zijn de formulieren klaar en kan de aanvraag worden ingediend. Ondertussen is Van de Krol na een jaar alweer op vrije voeten en is de bewindvoering over zijn vermogen opgeheven, met uitzondering van het huis op de Binnenwatersloot (en een tweede op de Voldersgracht dat hij tijdens de bezetting uit Joods bezit had gekocht). De onderhandelingen met Van de Krol verlopen moeizaam. Zijn vermogen is nihil en de belastingen hebben ook beslag gelegd op zijn bezittingen.¹⁰⁸

Op 25 maart 1947, driekwart jaar na het inzenden van het formulier, vraagt notaris Montijn bij het NBI om inlichtingen over de huur en de hoogte van de hypotheek, die moet worden ontbonden. Ook informeert hij of alle lasten en verzekeringen zijn betaald.¹⁰⁹ Dat laatste zou het geval zijn. Uiteindelijk komt het na drie jaar ambtelijke molens en tegenwerking van Van de Krol tot een akte van minnelijke schikking, die op 15 oktober 1948 wordt goedgekeurd door de Raad voor het Rechtsherstel en op 8 november feitelijk wordt getekend.¹¹⁰ Daarbij hebben de erfgenamen duidelijk een veer moeten laten om het huis terug te kunnen krijgen. Een huurvergoeding voor het gebruik van de woning blijkt oninbaar wegens de insolventie van Van de Krol. Bewindvoerder Bennekers dreigt nog wel met een gerechtelijke procedure en een faillissement voor Van de Krol, maar notaris Montijn overtuigt hem daarvan af te zien omdat er bij iemand die nog fl 7.000 schuld heeft van de hypotheek toch niets meer te halen valt. Van de Krol woont inmiddels in huis bij zijn zoon en die heeft er mee ingestemd om de kosten van de vrijwillige schikking (fl 237) voor hem te betalen. Formeel is de zoon niet verplicht die kosten voor zijn vader te betalen. De notaris waarschuwt dat als Bennekers voor een hardere aanpak kiest om de zaak voor de Raad van het Rechtsherstel te brengen, de proceskosten veel hoger zullen uitvallen en dat de zoon die dan vermoedelijk niet meer voor zijn vader zal willen betalen.¹¹¹

Huurafrekening

---

¹⁰⁵ Brief d.d. 27-5-1948 in NA, 2.09.16.06, dossier 90759.

¹⁰⁶ Brief d.d. 27-5-1948 in NA, 2.09.16.06, dossier 90759.

¹⁰⁷ Onder andere notitie 2-10-1945 in SAD, 278, inv.nr 1962.

¹⁰⁸ Brief van notaris Montijn d.d. 6-7-1948 aan bewindvoerder M. Bennekers in SAD, 278, inv.nr 1962.

¹⁰⁹ Brief d.d. 25-3-1947 en antwoord van het NBI op 2-4-1947 in SAD, 278, inv.nr 1962.

¹¹⁰ Stukken van genoemde data in SAD, 278, inv.nr 1962. Zie ook NA, 2.09.48, inv.nr nr 838 in geschillendossier Raad voor Rechtsherstel nr 6668.

¹¹¹ SAD, 278, inv.nr 1962, brief 13-8-1948 notaris Montijn aan bewindvoerder M. Bennekers.

De huurinkomsten die het NBI tussen juli 1945 en eind 1948 van de woning heeft geïnd, blijken ook nogal tegen te vallen, mede door de aanzienlijke post aan onderhoudskosten die daarvan is betaald. Van de bruto huuropbrengst van fl 1.520 blijft na aftrek van onderhoud, belastingen en verzekeringen nog maar fl 115,86 over. De specificatie daarvan laat te wensen over. Een aanzienlijk deel van dat bedrag betreft onderhoud: fl 850, maar de fl 368 belastingen mogen er ook zijn. Dat betreft waarschijnlijk zowel de grondbelasting van het Rijk, als de gemeentelijke straatbelasting en de sluisgelden van Delfland.¹¹² Voor de overige huur die het ANBO in oorlogstijd voor het pand heeft geïncasseerd, verwijst het NBI naar makelaar/aannemer J.A.S. van der Cammen in Rotterdam die voor het ANBO de exploitatie zou hebben verzorgd. Die geeft niet thuis. Bewindvoerder Bennekers is er na diverse aanmaningen op 16 december 1949 helemaal klaar mee. Hij schrijft het NBI dat hij 'met deze Van der Cammen niets te maken wil hebben. Uw instituut is de beheerder geweest en U dient te zorgen voor een behoorlijke afrekening'. Na deze uitbarsting schrijft het NBI inderdaad Van der Cammen aan om zich bij notaris Montijn voor de exploitatie te verantwoorden en het opgehaalde geld op diens rekening te storten. Daarop komt echter opnieuw geen enkele reactie.

Van de Liro-bank ontvangt Bennekers in 1948 wel fl 999,65, al is niet geheel duidelijk waarvoor. De rest blijft een vordering, waarvan op dat moment onduidelijk is of die ooit nog wat zou opleveren.¹¹³

Brief uit Brussel

Ondertussen duikt eind 1946 ook een zuster van Rachel in Brussel op, Anna de Wied-Hirsch, die een brief schrijft naar 'de heer Libourel, notaris, Delft', die met de zaak niets te maken heeft, maar de brief wel doorspeelt naar Montijn. In de brief vraagt zij of hij soms een testament van haar zuster heeft opgemaakt en of het juist is dat de heer Bennekers uit Deventer 'officieel'¹¹⁴ tot beheerder van de nalatenschap van haar zuster is benoemd.¹¹⁵ Hoe de familieverhoudingen hebben gelegen, laat zich raden, maar de zuster wordt in het testament niet genoemd en komt ook in de zaak verder niet meer aan bod. Rachel kwam overigens uit een groot gezin van elf kinderen, waarvan zij en Anna de jongsten waren.¹¹⁶

Vererving

Nadat het Rode Kruis een verklaring heeft afgegeven dat Rachel en haar zuster Esther Visser-Hirsch beiden een week na elkaar in Sobibor om het leven zijn gebracht¹¹⁷ en de namen twee jaar later in de *Staatscourant* zijn verschenen als officieel dood verklaard, kan op 14 december 1949 de overlijdensakte van Rachel Hirsch in de Burgerlijke Stand van de gemeente Delft worden ingeschreven.¹¹⁸ Op 10 januari 1950 wordt de bewindvoering door het NBI opgeheven en kan de nalatenschap worden toegewezen aan Betsy Visser.

Via een akte van schenking staan Betsy en haar man in 1951 twee derde van het eigendom van het huis af aan muzikleraar Moos Wolff en onderwijzeres Suze Betsy Rood, beide op dat moment wonend in Den Haag. In 1963 verkopen de gezamenlijke eigenaren het pand op een veiling.¹¹⁹

---

¹¹² Gegevens uit 'exploitatiestukken verzonden [door NBI] aan Bennekers 9 maart 1949' in aantekeningen uit SAD, 278, inv.nr 1962.

¹¹³ Verslag boedelbeheer 20-5-1948 aan het NBI. NA, 2.09.16.06, dossier 90759. Het niet uitgesplitste bedrag aan straat- en rioolbelasting voor Binnenwatersloot 17 en Voldersgracht 3, het andere Joodse eigendom dat Van de Krol van het ANBO had gekocht bedroeg fl 46,42. (De grondbelasting van het Rijk was ongeveer driemaal zo hoog als de gemeentelijke heffing, die van Delfland beduidend lager dan de gemeentelijke.) Niet uitgesloten lijkt dat hier namens de bewindvoerder (door de notaris?) wellicht ook ten onrechte voor het andere pand van Van de Krol is betaald.

¹¹⁴ Onderstreping door de briefschrijfster.

¹¹⁵ Zie brief 19-11-1946 van A. de Wied-Hirsch in SAD, 278, inv.nr 1962.

¹¹⁶ Zie een stamboom op internet van het gezin van Asser Benjamin Hirsch en Betje Marchand uit Tiel <https://www.geni.com/people/Asser-Hirsch/6000000014297361441>

¹¹⁷ Verklaringen van 10 en 24-10-1947 in SAD, 278, inv.nr 1962.

¹¹⁸ SAD, 15, inv.nr 668, folio 114v.

¹¹⁹ Kadasterlegger 16597.

Isaak van IJssel (1881-1958), eigenaar van herenkledingzaak De Adelaar Choorstraat 42-46 en belegger in onroerend goed

Winkelier Isaak van IJssel heeft de oorlog overleefd. Zijn zoon, die kort voor de oorlog de dagelijkse leiding over zijn zaak kreeg, en diens vrouw echter niet. Van IJssel woonde zelf in een huurwoning maar was eigenaar en mede-eigenaar van een behoorlijk aantal huurwoningen en winkelpanden in de binnenstad, waarvan er tijdens de oorlog twee zijn verkocht. Na de oorlog wordt hij vrijwel direct in staat gesteld zijn huren te innen en zijn bezit weer zelf te beheren. Het formele rechtsherstel laat echter nog geruime tijd op zich wachten. Vooral de formele teruggave van het winkelpand Jacob Gerritstraat 24 blijkt gecompliceerd omdat de hypotheek die Van IJssel daarop had bij de verkoop in de oorlog is afgekocht. Vervolgens werd het pand met een tweemaal zo hoge hypotheek belast en door de oorlogskoper bovendien voor een lagere huur verhuurd dan waarvoor Van IJssel ooit een huurcontract had afgesloten.

Van IJssels kledingzaak in de Choorstraat is in 1942 verkocht aan een NSB'er die het bedrijf vrijwel volledig leegroofde en onder andere door zwarte handel in de oorlog zodanige belastingschulden opliep dat hij na de oorlog de facto vrijwel failliet blijkt te zijn. Hoewel dat na de oorlog nog vrij lang onduidelijk blijft, blijkt het pand in de Choorstraat waarin de winkel was gehuisvest, uiteindelijk niet bij de verkoop van de zaak door de bezetter inbegrepen geweest. Om iets van de forse schade aan zijn zaak te verhalen moet Van IJssel een dure advocaat in de arm nemen om in 1953 een proces voor de Raad voor het Rechtsherstel aan te spannen om een claim te kunnen leggen op de koopsom waarvoor de bezetter de zaak in 1942 had verkocht. Acht jaar na de oorlog blijken er nog administratieve onduidelijkheden te bestaan over mogelijk niet betaalde gemeentelijke belastingen over het winkelpand Choorstraat 44/46. Die blijken echter kort na de oorlog wel degelijk te zijn betaald. Ook hier is dus de gemeente er, ondanks alle schade voor de betrokkenen, zelf zonder verlies uitgesprongen.

Beleggingspanden

Isaak van IJssel is gehuwd met Anna Frank (1886-1966). In 1911 neemt hij in de Choorstraat (nr 46) de kort daarvoor gestichte herenkledingzaak De Adelaar over en wordt daar tot aan de oorlog een succesvol ondernemer. In 1919 kan hij het dubbele pand Choorstraat 44/46, dat kort voor 1900 nieuw gebouwd is, van de verhuurder kopen. In 1924 verbouwt hij het om ook de begane grond van het naastgelegen nr 44 bij de zaak te trekken. In 1935 gaat de sigarenzaak van de buurvrouw op Choorstraat 42 failliet. Van IJssel koopt daarop ook dat pandje erbij om zijn etalages verder uit te breiden. Een jaar later trouwt zijn zoon Daniel met de Zandvoortse Lien Vedder. Vanaf dat moment draagt Isaak de dagelijkse leiding van de zaak aan hem over, verlaat het bovenhuis boven de winkel en gaat met zijn vrouw in een huurhuis op de Insulindeweg (nr 262) wonen. Inmiddels is hij in Delft een bekende middenstander en vooraanstaand lid van de Joodse gemeenschap. In de oorlog krijgt Isaak van IJssel mede daarom de twijfelachtige eer vertegenwoordiger van de Joodse Raad te worden in Delft.¹²⁰

Hoewel hij zelf in een huurhuis woont, belegt hij zijn verdiende geld voor een belangrijk deel in huurwoningen her en der in de binnenstad. Zo koopt hij in de jaren '30 Oude Delft 34, het pand Cellebroerstraat 1 en 3 achter zijn zaak in de Choorstraat en het winkelpand Jacob Gerritstraat 24. Dat laatste laat hij in 1936 verbouwen. In de oorlog doet het enige tijd dienst als kantoor van de Joodse Raad.¹²¹ Daarnaast investeert hij ook samen met de Joodse boekhandelaar David Garnade (die tot 1929 eveneens een winkel had in de Choorstraat, op nr 21) in onroerend goed. Gezamenlijk hebben zij een slagerswinkel aan de Verwersdijk (nr 60) en twee panden met elk een boven- en benedenwoning in de Kerkstraat (nrs 9 en 10) en twee panden op de Gasthuislaan, waarvan nr 143 bestaat uit een werkplaats met bovenwoning en de ander, nrs 149/151, uit een benedenwoning met twee bovenwoningen.¹²² Op 10 augustus 1942 worden al deze panden onder beheer gesteld van de *Niederländische Grundstückverwaltung* (NGV), door

¹²⁰ Zie www.achterdegevelsvandelft.nl, Choorstraat 44/46.

¹²¹ *Joods Weekblad*, 11-9-1942.

¹²² Kadasterleggers nr 10766 (v IJssel) en 12512 (Garnade & v IJssel). Zie ook de fiches van de NGV in NA, 2.08.101, inv.nrs 20-27.

de bezetter voor het beheer van de Joodse eigendommen in het leven is geroepen, die ze laat exploiteren of verkopen door het ANBO (Algemeen Nederlands Beheer van Onroerende goederen).¹²³

Voor twee van bovengenoemde panden weet de NGV in de loop van 1944 (dus pas na twee jaar) een koper te vinden. Het winkelpand aan de Jacob Gerritstraat komt voor fl 15.500 in handen van sigarenfabrikant en NSB'er Gerrit van der Spek en Oude Delft 34 gaat voor fl 6.000 naar Aart Elffrich, bedrijfsleider bij een groenten- en fruithandel.¹²⁴ Voor de huizen op de Gasthuislaan wordt een voorlopig koopcontract opgemaakt ten gunste van W.A. Anderson, maar die koop is nooit doorgegaan. Mogelijk omdat de koper de koopsom à fl 14.0000 niet heeft kunnen opbrengen.¹²⁵

Zaak in 'arischen Besitz übergegangen'

Zijn kledingzaak De Adelaar was Van IJssel al eerder afhandig gemaakt. Op 2 maart 1942 had de *Reichkommissar für die besetzten Niederländischen Gebiete* op grond van verordening nr 48/1941 het bedrijf onder de hoede geplaatst van het NAGU (*Niederländische Aktiengesellschaft für Abwicklung von Unternehmungen*). Per 5 maart is het 'in arischen Besitz übergegangen' met de benoeming van *Verwaltungstreuhandler* Willem van Zwieten, kleermaker te Rotterdam.¹²⁶ Van Zwieten is sinds 1932 actief lid van de NSB en adverteert voor hij beheerder wordt onder meer in *Die Deutsche Zeitung in die Niederlande* en het blad *De Misthoorn, Onafhankelijk en onpolitiek orgaan tot wering van den Joodschen invloed als Herrensneiderei* voor uniformen.¹²⁷ Na enkele maanden beheer koopt hij het bedrijf met terugwerkende kracht van het NAGU voor fl 12.178.¹²⁸

In het *Nationaal Dagblad* van de NSB adverteert Van Zwieten vervolgens regelmatig met 'grote voorraden dames- en herenconfectie tegen matige prijzen'.¹²⁹ Zijn zoon Antonie van Zwieten bewoont tijdens de oorlogsjaren het bovenhuis boven de winkel in de Choorstraat en krijgt van zijn vader de dagelijkse leiding in het bedrijf.

De oude Van IJssel weet de oorlog op een onderduikadres te overleven, maar zijn zoon Daniël en diens vrouw worden op weg naar een onderduikadres in Friesland verraden en in 1943 bij aankomst in Auschwitz vermoord. Op de websites *Westerborkportretten* en *Joods Monument*, wordt dit verraad aan Antonie van Zwieten toegeschreven.¹³⁰

Zwarte handel

Op 30 oktober 1943 valt in diverse kranten te lezen dat de Inspecteur voor de Prijsbeheersing fl 10.000 boete heeft opgelegd aan de Rotterdamse kleermaker W. van Zwieten voor het te duur verkopen van enige zendingen kostuums door het kledingmagazijn De Adelaar, 'dat onlangs door hem was gekocht'. Per kostuum werd fl 30 te veel in rekening gebracht. Zijn zoon, die de leiding heeft van de winkel in Delft, krijgt een boete opgelegd van fl 1.000.¹³¹

En daar blijft het niet bij. Bij de stukken van zijn na de oorlog in beslag genomen boedel zit een rapport van de belastinginspecteur van 10 mei 1944 waarin te lezen valt dat Willem van Zwieten 'zwart gehandeld' heeft en daarbij 'tegen de lamp is gelopen'. Daarvoor heeft de belastingdienst hem tijdens de oorlog een boete opgelegd van fl 67.000. Dat bedrag 'overtreft ruimschoots zijn vermogen', voegt de

---

¹²³ Kadasterleggers nr 10766 (v IJssel) en 12512 (Garnade & v IJssel); NA, 2.08.101, inv.nr 22.

¹²⁴ NA, database *Verkaufsbücher*.

¹²⁵ Dit voorlopig koopcontract van 24-4-1944 is merkwaardig genoeg te vinden in het NBI-dossier van Willem van Zwieten NA, 2.09.16.17, dossier 203109/23110. In de (vrijwel identieke) NBI-dossiers 2481 en 28424 van de NSB'er W.A. Anderson is hierover niets te vinden. Wel blijkt uit dat dossier dat diens vermogenspositie als sigarenhandelaar zeer mager was.

¹²⁶ Document in Handelsregister van de Kamer van Koophandel inzake kledingmagazijn De Adelaar, NA, 3.17.19, inv.nr 45.

¹²⁷ Onder andere: *Die Deutsche Zeitung in die Niederlande*, 30-11-1941 en *De Misthoorn*, 6-12-1941.

¹²⁸ NA 2.09.16.17, rapport van belastingconsulent J.R. Briedé van 11-1-1943 aan W. van Zwieten in de onderling vermengde NBI-dossiers 203109/203110.

¹²⁹ *Het Nationale Dagblad*, onder meer van 25-11-1942.

¹³⁰ Daniel van IJssel op www.westerborkportretten.nl en www.joodsmonument.nl.

¹³¹ *De Tijd*, 30-10-1942.

inspecteur daaraan toe.¹³² Uit dit rapport van de Rijksaccountant blijkt ook dat hij de geroofde zaak in Delft vrijwel geheel had uitgekleeft.

Terug in de Choorstraat

Na de bevrijding kan Isaak van IJssel op last van de militair commissaris van Delft op 11 augustus 1945 de zaak aan de Choorstraat bij de Kamer van Koophandel weer op zijn naam zetten.¹³³ Van Zwieten verdwijnt voorlopig achter de tralies. Zijn bezittingen en die van zijn zoon worden in beheer genomen door het Nederlands Beheersinstituut (NBI). Het levert een zeer lijvig dossier op, dat pas in 1960 definitief kan worden gesloten.¹³⁴

Winkelvoorraad is er nauwelijks meer. De waarde daarvan wordt getaxeerd op fl 1.704,50.¹³⁵ Van IJssel en zijn vrouw nemen voorlopig weer hun intrek boven de winkel, hoewel ook hun huurwoning aan de Insulindeweg alweer snel beschikbaar komt, nadat de daar wonende NSB'ers zijn gearresteerd.¹³⁶ Meubilair heeft Van IJssel niet meer na de oorlog. Van het NBI mag hij echter de spullen van Van Zwieten in zijn huis in de Choorstraat, die in beslag zijn genomen, overnemen tegen 20 procent boven de taxatiewaarde.¹³⁷ Hiermee kan de schuldenberg waaronder de Van Zwietens gebukt gaan enigszins verlicht worden.

Daarnaast vraagt Van IJssel 'ter compensatie van de geleden schade' ook de verzameling antiek in huis te mogen overnemen.¹³⁸ Later, in januari 1948, komt nog iemand aanzetten met een paar schilderijen, een 'oud Delftse vaas', twee handgeweven kleden en een klok, die Antonie van Zwieten bij Van Oijen op Choorstraat 27 in bewaring had gegeven, maar die deze spullen bij nader inzien toch liever niet zelf in huis wilde hebben. Van IJssel doet van deze aanbiedingen aangifte bij het NBI, dat er een politiezaak van maakt.¹³⁹

Begin van de papierwinkel

Voorafgaand aan de inschrijving bij de Kamer van Koophandel heeft op 26 juli 1945 accountant W.N. de Vries namens Van IJssel al een brief gestuurd naar het Militair Gezag om diens eigendommen terug te vorderen. De panden Choorstraat 42-46 zouden volgens dat schrijven tijdens de oorlog zijn verkocht aan 'den heer v. Swieten, thans verblijvende in het Armamentarium'. Ook Van Zwieten zelf heeft in de oorlog bij verschillende gelegenheden de indruk gewekt dat de panden tot zijn vermogen behoorden. Hij betaalde er zelfs belasting over.¹⁴⁰ Maar uit de administratie van het kadaster blijkt na enige tijd dat zij nooit op zijn naam zijn overgeschreven en dat hij destijds alleen het bedrijf en niet het onroerend goed heeft gekocht. Verder wijst de accountant op het winkelpand in de Jacob Gerritstraat, dat is 'verkocht aan den Heer

---

¹³² NA, 2.09.16.17, dossier 203109/203110, rapport van de Rijksaccountantsdienst Rotterdam betreffende de belastingaangiften van W. van Zwieten d.d. 10-5-1944.

¹³³ NA, 3.17.19, Handelsregister van de Kamer van Koophandel Delft, doos 45, inv.nr 1012.

¹³⁴ NA, 2.09.16.17, dossier 203109/203110.

¹³⁵ NA 2.09.16.17, dossier 203109/203110, beginverslag van Van Zwietens bewindvoerder notaris P.A.H. Bensmann d.d. 28-1-1946.

¹³⁶ Wijnberg-Stroz en Van Lunteren-Spanjaard, *Blijvers en Voorbijgangers*, 27.

¹³⁷ Het gaat onder meer om stoelen, een tafel, een defect slaapkamerameublement, een schemerlamp, wat dekens en een radio met pick-up en 75 platen, aldus de inventarislijst van 29-11-1946. De spullen worden hem op 12-12-1946 voor fl 1600 te koop aangeboden door het NBI. Stukken in NBI-dossier 203109/203110. Waarschijnlijk waren de spullen van Antonie en niet van Willem. Zie de brief d.d. 22-3-1947 van het NBI dat Van IJssel het 'huisraad' van A. van Zwieten heeft gekocht krachtens een ministeriële beschikking van 22 en 23-5-1946, in NA 2.09.16.17, dossier 203503, waarin ook een kopie van genoemde inventarislijst.

¹³⁸ Brief d.d. 9-10-1946 van Van IJssel aan het Beheersinstituut. Hij betaalt daarvoor fl 1708,37 aan Antonie van Zwieten, in NA, 2.09.16.1, dossier 203503. Wat precies van Willem en wat van Antonie was, blijft onduidelijk. Zie ook een brief d.d. 3-2-1948 van de gemeentepolitie Delft aan het NBI en de latere correspondentie tussen het NBI en de Schade Enquêtecommissie te Rotterdam d.d. 27-7-1954, alle in NA, 2.09.16.17, dossiers 203109/203110. Willem van Zwieten is later zeer ontstemd als hij verneemt voor welk bedrag het antiek is verkocht.

¹³⁹ NA, 2.09.16.17, dossiers 203109/203110, brief van Van IJssel d.d. 16-1-1948 en proces-verbaal van commissaris P.G.J. van Mulbregt d.d. 27-1-1948.

¹⁴⁰ NA, 2.09.16.17, dossiers 203109/203110. Brieven van 20 en 29-4-1953; SAD, 653, inv. nr 5439, artikel nr 5.

G. v.d. Spek, eveneens verblijvende in het Armamentarium'. Dit pand wordt verhuurd voor fl 90 per maand 'vastgesteld door v.d. Spek'. Voorheen was de huur fl 130 en de huidige huurders blijken bereid dat bedrag ook aan Van IJssel te betalen. 'Is het verschil van vòòr 5 mei 1945 niet na te vorderen?', vraagt de accountant zich af. De vraag zal nog enige jaren correspondentie opleveren. Vervolgens noemt het schrijven het pand Oude Delft 34, 'verkocht aan den Heer Elffrich, waarschijnlijk eveneens verblijvende in het Armamentarium'. En ten slotte het pand in de Cellebroerstraat, 'dat nog in administratie moet zijn bij A.N.B.O.'¹⁴¹

'Voor de goede orde' verwijst hij verder nog naar de panden die Van IJssel in gemeenschappelijk bezit heeft met D. Garnade in Rijswijk. Dat die laatste de oorlog niet heeft overleefd, is op dat moment nog niet duidelijk.

De facto wordt Van IJssel vanaf de Bevrijding inderdaad weer in het bezit gesteld van al zijn onroerend goed en gemachtigd daarvan de huren te innen. Van zijn kant verklaart hij zich bereid vanaf dat moment alle lasten van het bezit voor zijn rekening te nemen, zoals belastingen en verzekeringen. De formele bekrachtiging van die eigendomsoverdracht is echter een ander verhaal. Op 11 april 1946 vraagt hij het NBI in een brief om rechtsherstel en overschrijving in het kadaster op zijn eigen naam van de panden die door het ANBO zijn vervreemd. Dat gaat, wat zijn eigen bezittingen betreft, volgens hem op dat moment niet alleen over de panden in de Jacob Gerritstraat en de Oude Delft, maar ook om Choorstraat 42-46. Een en ander moet via de bemiddeling van een notaris.¹⁴² Als notaris R.J. Montijn in mei 1949 een begin maakt met de formele procedure tot rechtsherstel en de gegevens opvraagt bij het kadaster, blijkt dat de panden in de Choorstraat nooit op naam van Van Zwieten zijn overgeschreven.¹⁴³ Sterker, het lijkt erop dat de panden Choorstraat 44/46 en Choorstraat 42 al direct in 1942 na hun ontvreemding in de administratie van de *Niederländische Grundstückverwaltung* zijn zoekgeraakt. In de bewaard gebleven verzameling fiches gericht aan het kadaster om de panden formeel in te boeken als 'in beheer genomen', ontbreken de fiches van deze panden. Bij het fiche van een van de andere panden van Van IJssel (Oude Delft 34), staat – waarschijnlijk als aantekening bij controle na de oorlog – aangetekend: 'C 3095 en C 2555 (+ Choorstraat 44/46 en 42) vergeten op te geven.'¹⁴⁴

Rechtsherstel van het huizenbezit

Voor de panden die Van IJssel samen met de vermoorde David Garnade had, is het verzoek tot herstel bij het kadaster op 19 mei 1947 gehonoreerd.¹⁴⁵ Van IJssel nam destijds de administratie waar voor de dochter en enige erfgename van Garnade, gehuwd met fabrikant Mozes Schönbach in Venlo. [Later zou zij in Rijswijk gaan wonen.] De documenten voor zijn eigen panden die niet zijn verkocht, zijn niet meer aangetroffen. Vermoedelijk zal die correctie ongeveer op dezelfde dag hebben plaatsgevonden. Het rechtsherstel van het in de oorlog verkochte pand Oude Delft 34 werd uiteindelijk 28 november 1949 beklonken met een minnelijke schikking onder regie van notaris Montijn. De oorlogskoper had in 1944 voor de koopprijs van fl 6.000 een hypotheek opgenomen bij de Landelijke Hypotheekbank, een instelling die de bezetter in het leven had geroepen om oorlogskopers te ondersteunen omdat veel andere hypotheekverschaffers benauwd waren voor de risico's van het beleggen in onteigend goed. De lasten van die hypotheek waren inmiddels door achterstallige betalingen en boetes opgelopen tot fl 7.273, en dus een probleem. Van IJssel wil met die hypotheek immers niets te maken hebben. Als deel van zijn vordering op de oorlogskoper krijgt de hypotheekbank een claim bij de NGV voor de in 1944 betaalde koopsom. Van IJssel krijgt in de regeling het huis weer terug, zonder hypotheek. De oorlogskoper vergoedt Van IJssel ook de huuropbrengst van fl 400 over de jaren 1944-1946 min de betaalde belastingen en verzekeringen in die periode. Onduidelijk is de schikking over de netto-opbrengst die het ANBO in de jaren 1942-1944 uit het

---

¹⁴¹ NA, 2.09.16.17, dossier 203109/203110, brief van accountant W.N. de Vries d.d. 26-7-1945 aan het Militair Gezag, Afdeling Rechtsherstel, Delft.

¹⁴² SAD, 278, inv.nr 2254, afschrift van brief van notaris R.J. Montijn d.d. 11-4-1946.

¹⁴³ SAD, 278, inv.nr 2254, brief van notaris Montijn aan Van IJssel d.d. 29-6-1949.

¹⁴⁴ NA, 2.08.101, inv.nr 22, fiche 1359 betreffende Oude Delft 34.

¹⁴⁵ NA, 2.09.48, inv.nr 29. Formulier van het NBI als beheerder van het ANBO aan het Kadaster d.d. 17-5-1947, afgestempeld 20-5-1947.

huis heeft ontvangen. Het lijkt erop dat Van IJssel die heeft moeten laten schieten om van de zaak af te zijn.¹⁴⁶

Het rechtsherstel voor het pand Jacob Gerritstraat 24 ligt ingewikkelder. Dat vergt anderhalf jaar intensieve bemoeienis van de notaris voor hij kan meedelen dat Gerrit van der Spek bereid is op 18 december 1950 de vijfde versie van zijn concept-akte tot overdracht te komen tekenen. De complicerende factor is dat het ANBO bij de verkoop van het winkelpand in 1944 de daaraan verbonden hypotheek van Van IJssel van fl 5.000 bij het pensioenfonds van Calvé-personeel heeft afgekocht en dat Van der Spek vervolgens zelf een nieuwe hypotheek van fl 10.000 heeft genomen bij de hierboven genoemde nieuwe Landelijke Hypotheekbank. Van IJssel heeft geen zin die hypotheek over te nemen, maar moet dan dus wel de afkoop van zijn eigen voormalige hypotheek vergoeden, met zes jaar rente over die afkoopsom. Bij de regeling zijn dan ook vijf partijen betrokken. Behalve Van IJssel en Van der Spek ook de beide hypotheekbanken en het NBI als zaakwaarnemer van het voormalige ANBO. Zij allen moeten akkoord gaan met het nietig verklaren van de vroegere overeenkomsten. Van der Spek moet uiteraard Van IJssel de exploitatie-opbrengst vergoeden voor de tien maanden dat hij de huur van het pand heeft opgestreken, maar hij heeft het pand voor fl 40 per maand minder verhuurd dan waarvoor Van IJssel destijds een huurcontract had. De Landelijke Hypotheekbank wenst echter bij de afkoop van de hypotheek niet op te draaien voor de lagere huur die Van der Spek in rekening heeft gebracht.

Het komt er uiteindelijk op neer dat Van IJssel ruim zesduizend gulden (fl 6.031,48) moet betalen voor zijn deel van de afkoop aan de hypotheekbank.¹⁴⁷ Voor het eerdere exploitatie-overschot uit de periode 1942-1944 toen het ANBO de huisbaas speelde, moet hij die instelling zien aan te spreken. Volgens de formulieren voor de 'rentabiliteitsberekening' van de NGV uit 1941 zou de netto-opbrengst van het pand fl 990 per jaar hebben moeten zijn.¹⁴⁸ Dus voor dit pand alleen al had hij daar nog een paar duizend gulden te goed. Die heeft hij vermoedelijk nooit gekregen, want uit informatie van het NBI aan de Landelijke Hypotheekbank over de exploitatie door het ANBO blijkt dat deze het pand na de ontvreemding een jaar lang bijna niet heeft verhuurd en daarna vanaf september 1943 voor fl 90 per maand, zodat in de praktijk slechts ongeveer de helft van de voorgespiegelde opbrengst is gehaald.¹⁴⁹

Rechtsherstel van het bedrijf

Wat de ontvreemding van zijn bedrijf betreft heeft het voor Van IJssel weinig zin Van Zwieten aan te spreken. Ook na diens ontslag van rechtsvervolging wegens landverraad had Van Zwieten in 1950 nog altijd een belastingschuld van fl 29.551. Daarom was nog steeds beslag gelegd op al zijn bezittingen.¹⁵⁰ Het enige wat voor Van IJssel nog mogelijk is, is aanspraak maken op de koopsom à fl 9.441,47 waarvoor Van Zwieten het bedrijf in 1942 van de NAGU gekocht heeft. De instantie die dat geld heeft opgestreken was de VVRA (*Vermögensverwaltungs- und Rentenanstalt*), de instantie waaraan de NAGU de koopsommen van de verpatste bedrijven diende af te dragen. Ook van die instelling was het kapitaal en de administratie na de oorlog onder de hoede gekomen van het NBI. Deze weigert tot 1951 echter de claim van Van IJssel in behandeling te nemen omdat er formeel nooit rechtsherstel voor het eigendom van de handelszaak heeft plaats gehad. Van IJssel heeft dat nooit aangevraagd omdat er vanwege het negatieve vermogen van Van Zwieten toch niets te halen viel. Als het NBI echter voorlopig afziet van het aanvragen van een faillissement vanwege nog openstaande verhaalmogelijkheden besluit Van IJssel een advocaat in de arm te nemen om een proces tegen het NBI aan te spannen om zijn claim alsnog gehonoreerd te krijgen. Bij vonnis van 14 juli 1953 wordt Van IJssel door de Raad voor het Rechtsherstel ten slotte in het gelijk gesteld.¹⁵¹ Daarmee kreeg

---

¹⁴⁶ NA, 2.09.48, inv.nr 903, geschillendossier 14921.

¹⁴⁷ SAD, 278, inv.nr 2254, brief Montijn aan Van IJssel d.d. 9-12-1950.

¹⁴⁸ SAD, 278, inv.nr 2254. Rentabiliteitsberekening van de *Niederländische Grundstückverwaltung* d.d. 30-9-1941.

¹⁴⁹ SAD, 278, inv.nr 2254, brief d.d. 20-10-1950 van het NBI aan de Landelijke Hypotheekbank NV te Den Haag.

¹⁵⁰ NA, 2.09.16.17, dossiers 203109/203110. Vermogensopstelling van W. van Zwieten per 24-1-1950.

¹⁵¹ NA, 2.09.48.02, inv.nr 470, dossier R 19054.

hij overigens nog niet direct het volle bedrag uitgekeerd, maar vermoedelijk ongeveer twee derde en een aantal jaren later nog zo'n 20 procent.¹⁵²

Van Zwieten heeft grote moeite zich bij die beslissing neer te leggen en zit nog jarenlang met het verwerken van zijn oorlogsschade, waaronder ook letterlijk de kosten van de schade door een bominslag in zijn zaak aan de Mathenesserlaan in Rotterdam, die hem destijds mede naar Delft heeft doen uitwijken. De schadevergoeding die hij daarvoor kan krijgen, claimt de belastingdienst. Tot eind 1960 blijft hij met zijn advocaat het NBI en de Raad voor het Rechtsherstel bestoken met brieven waarin hij zich over de gang van zaken beklagt.¹⁵³

Poging tot schoonwassen

Curieus in het omvangrijke dossier van Willem van Zwieten bij het NBI is zijn pleidooi voor 'ontvijanding' van 25 april 1951, waarin hij zich probeert wit te wassen. Hij komt daarin met een lezing van het gebeurde in de oorlog die vrij haaks staat op alle feiten die uit de overige stukken spreken. Zo zou hij bij zijn optreden als *Verwalter* van de handelszaak van Van IJssel niet op eigen voordeel uit geweest zijn. Van IJssel zou hem zelf hebben overgehaald die taak op zich te nemen omdat hij dacht dat die bij hem in goede handen was. Bovendien zou hij Van IJssel in de gelegenheid hebben gesteld om 'nog zo veel mogelijk goederen bij derden onder te brengen' alvorens hij de zaak in handen nam. Ook heeft hij het Joodse personeel 'nog zo lang mogelijk in dienst gehouden' en Van IJssel 'diensten bewezen', onder andere door de Joodse Raad in de gelegenheid te stellen in het gebouw te vergaderen. Ook heeft hij de zaak naar eigen zeggen netjes beheerd en er zelfs fl 3.000 eigen geld in gestoken. Van IJssel zou dit alles moeten kunnen bevestigen.¹⁵⁴ Van dat laatste blijkt uit het dossier geen spoor. Mogelijk heeft Van Zwieten ooit valselijk geprobeerd het vertrouwen van Van IJssel te wekken, maar dat heeft hij dan wel behoorlijk beschaamd.

Vreemd staartje

Tot slot nog een merkwaardige correspondentie inzake de gemeentelijke straatbelasting. De ontvanger van het kantoor der directe belastingen te Rotterdam vraagt op 20 april 1953 aan het NBI namens de gemeenteontvanger van Delft in hoeverre er via Van Zwieten nog straat- en rioolbelasting over 1943 te verhalen valt bij het ANBO, omdat de percelen Choorstraat 42-46 per 18-3-1942 aan Willem van Zwieten verkocht zijn. Hoewel het de meeste betrokkenen in elk geval al sinds 1949 duidelijk was dat Van Zwieten nooit eigenaar van deze panden is geweest, krijgt de belastingontvanger een zeer verwarrend antwoord, namelijk dat deze Van Zwieten volgens hun gegevens 'in mei 1945 geen eigenaar meer was van die panden'. Wel zou volgens hun gegevens ene Antonie van Zwieten eigenaar geweest zijn. 'Het zou kunnen zijn dat Willem van Zwieten de panden wel gekocht heeft, maar dat hij een "tussenkoper" geweest is die de panden heeft doorverkocht.' Voor meer inlichtingen wordt de inspecteur verwezen naar de huidige eigenaar, Isaak van IJssel.¹⁵⁵

Overigens blijkt uit het kohier inzake de straat- en rioolbelasting 1943 van de gemeente Delft dat de betreffende belasting keurig betaald is op aanslagen die verstuurd zijn aan het ANBO. De betaling van de aanslagen over het bezit van Van IJssel is dat jaar wel in tweeën gesplitst. De belasting over de panden Jacob Gerritstraat, Oude Delft en Cellebroerstraat is op 1 oktober 1943 betaald (twee weken later dan de aanslagen voor andere ontvreemde joodse panden) en die over het bezit aan de Choorstraat op 22 februari 1944.¹⁵⁶ Er was ook toen al verwarring. Dat wordt bevestigd door het kohier voor de gemeentelijke belastingen over 1944. De aanslag over het bezit van Van IJssel was toen gesplitst in een aanslagbiljet voor

---

¹⁵² Vorderingen op geroofd bezit werden na de oorlog steeds in delen uitgekeerd tot uiteindelijk eind jaren '50 toch nog ongeveer 85 procent van het nominale bedrag, maar zonder vergoeding voor rente of geldontwaarding. Zie hiervoor Aalders, *Berooid*, 132-142.

¹⁵³ NA, 2.09.16.17, dossiers 203109/203110.

¹⁵⁴ NA, 2.09.16.17, dossiers 203109/203110. Brief van 25-4-1951.

¹⁵⁵ NA, 2.09.16.17, dossiers 203109/203110. Brieven van 20 en 29-4-1953.

¹⁵⁶ SAD, 653, inv. nr 5439, artikel nr 5.

het ANBO ten name van Van IJssel en een ander biljet voor W. van Zwieten te Rotterdam.¹⁵⁷ Op 20 februari 1945 betaalde vermoedelijk Van Zwieten ongeveer een derde van zijn aanslag en kreeg uitstel om de rest in twee maandelijks termijnen te voldoen, hetgeen hij niet gedaan heeft. Na de Bevrijding heeft de gemeenteontvanger op 8 augustus 1945 een 'duplicaat-aanslag ingeleverd bij het Gemeentelijk Bureau tot beheer van onroerende goederen van vijanden en landverraders', aldus een aantekening in het belastingkohier. Het restant (fl 40) is uiteindelijk 27 mei 1946 voldaan.¹⁵⁸ Het is betaald door Van Zwietens bewindvoerder notaris Bensmann, blijkt uit de verantwoording van het NBI, kantoor Delft over het beheer van diens rekening.¹⁵⁹ Bensmann vermeldt de betaling ook in het eindverslag van zijn bewindvoering. Dus dat zeven jaar later toch nog ophef is over de betaling van de straatbelasting, moet wel een administratieve vergissing zijn.

Over de inning van de gemeentelijke belastingen voor het eerste half jaar van 1945 vernemen we overigens niets. Vermoedelijk heeft Van IJssel die voor zijn rekening genomen, zonder daartoe verplicht te zijn. En of hij ooit iets heeft teruggezien van de huurinkomsten minus daaruit verder zo secuur afgedragen belastingen blijft ook hoogst onduidelijk. Voor het winkelpand aan de Choorstraat in elk geval niet.

---

¹⁵⁷ De betaling van de aanslag aan het ANBO viel vervolgens nog in meer delen uiteen. De belasting voor het pand Jacob Gerritstraat werd betaald op 25-8-1944, die voor de Cellebroerstraat en Oude Delft op resp. 15 en 29-1-1945, in SAD, 653, inv. nr 5441, artikel nr 670 en 670a.

¹⁵⁸ SAD, 653, inv. nr 5441, artikel nrs 670 en 670 a.

¹⁵⁹ Verantwoording van de betalingen in de jaren 1945-1946 op rekening van W. van Zwieten bij de bank R. Mees & Zonen door het NBI, Vertegenwoordiging Delft in NA, 2.09.16.17, dossiers 203109/203110. De bewindvoerder heeft aanvankelijk op 1 april het volle bedrag van de aanslag (fl 66,92) betaald. Op 12 juni kreeg hij de reeds eerder betaalde fl 22,92 terug. De betalingen zijn ook te vinden op de kaart 'liquide middelen van geïnterneerde W van Zwieten 1945-1946'. Zie ook het Eindverslag van notaris P.A.H. Bensmann d.d. 4-4-1946 over zijn bewindvoering voor W. van Zwieten in hetzelfde dossier.

Jacob Stad (1874-1942), handelaar in radio-onderdelen en elektrische apparaten

Jacob Stad is in 1942 in Auschwitz vermoord. Ook zijn vrouw en drie kinderen zijn in 1942 en 1943 in respectievelijk Auschwitz en Sobibor vermoord. Het pand op de Oudemanhuisbrug waarin hij een winkel in radio-onderdelen en elektronica had, was niet zijn eigendom. Wel was hij – sinds 1935 – eigenaar van een pakhuis op de Voldersgracht (nr 18), dat in de oorlog niet is verkocht. De hypotheek- en belastingschulden (ook bij de gemeente) op dat leegstaande pand zijn in de oorlog niet betaald. Aangezien er verder niets te halen leek, dringt na de oorlog de hypotheekverstrekker aan op snelle verkoop van het onroerend goed om de schulden te vereffenen. Bewindvoerder en notaris doen hun best een en ander zo snel mogelijk te regelen. De notaris vraagt toestemming het pand te mogen verkopen tegen het bedrag van de openstaande schulden, hetgeen beduidend lager is dan het bedrag waarvoor Stam het in de crisistijd voordelig uit een faillissement heeft kunnen kopen. Het pand had vermoedelijk wel zwaar onder de leegstand in oorlogstijd geleden. Na de overhaaste verkoop duiken er alsnog twee overlevende kleinkinderen op, van wie de belangen in deze financiële afwikkeling niet lijken te zijn meegewogen. Uiteindelijk blijkt de boedel ook niet zo armlastig als op het eerste gezicht leek. Er komen aanzienlijke bedragen boven tafel die ondershands in bewaring waren gegeven. Over de inbeslagname van de winkel(voorraad) is nog veel niet duidelijk.

De gemeente heeft in deze zaak een bescheiden rol. Ze heeft op de actie van de Hypotheekbank meegelift om de belastingschulden te kunnen innen (met opslag) en heeft blijkbaar niet de coulance van het Rijk opgebracht om die schulden kwijt te schelden. Ook al stond op de aanslagbiljetten in de oorlog dat ontheffing kon worden verleend als het pand gedurende twaalf maanden ‘ontruimd, ongebruikt en onverhuurd’ was gebleven.

Het Wonder van Delft

Jacob Stad (geboren in Rotterdam, gehuwd met Jetje Stad-Levie) had aanvankelijk een zaak op de Bergweg in Rotterdam. In 1927 vestigt hij zich in Delft en neemt de winkels in rijwielen, rijwielonderdelen en elektrische apparaten op Jacob Gerritstraat 22 en Binnenwatersloot 18a over van de Joodse zakenman Jacques de Roode, die met zijn handel naar Rotterdam vertrekt.¹⁶⁰ Beide zaken zijn gevestigd in een huurpand. Het filiaal op de Binnenwatersloot stoot hij al na twee jaar af. Stad ontdekt de radio als het gewilde nieuwe consumptieartikel en gaat zich toeleggen op onderdelen daarvoor. Hij profileert zich als ‘speciaal adres voor h.h. zelfbouwers’. Verder verkoopt hij ook zaken als elektrische strijkijzers, gloeilampen en elektrische theelichtjes.¹⁶¹ In 1935 koopt hij voor fl 5.000, met hypotheek, het pand Voldersgracht 18, waar kort tevoren tijdens de crisis een speelgoedwinkel annex poppendokter failliet is gegaan. Een van de twee verkopers lost met de verkoop een schuld in die hij nog bij Stad had uitstaan.¹⁶² Stad geeft zijn zaak nu de naam ‘Het Wonder van Delft’, zo laat hij de Kamer van Koophandel optekenen.¹⁶³ In de Jacob Gerritstraat zegt hij voor zijn winkel de huur op en vraagt toestemming om er uitverkoop te houden.¹⁶⁴ Het pand aan de Voldersgracht heeft boven de winkelruimte een bovenwoning, maar Stad heeft die sinds de koop nooit als zodanig gebruikt en ook niet verhuurd, blijkt ook uit de woningkaart van het Bevolkingsregister. Kennelijk diende die ruimte voor opslag. Begin 1937 verhuist hij zelf met zijn gezin naar het woonadres Choorstraat 37a.¹⁶⁵

Toch zijn in de crisistijd voor hem geen wonderen weggelegd. Adverteren doet hij in elk geval niet meer. In januari 1939 huurt hij van Cornelis Blokspoel wel het winkelpandje met bovenwoning Markt 58 op de Oude Manhuisbrug, waar hij vervolgens ook gaat wonen.¹⁶⁶ Zijn pasgetrouwde dochter Betje, die bij

---

¹⁶⁰ NA, 3.17.19, Handelsregister Kamer van Koophandel Delft, inv.nr 101.

¹⁶¹ DC, 13-10-1928 en 1-12-1931.

¹⁶² SAD, 278, inv.nr 256. Voor het faillissement van N.C. de Brieder zie DC 17-5-1935. De uitverkoop aldaar: DC, 29-6-1935.

¹⁶³ NA, 3.17.19, Handelsregister Kamer van Koophandel Delft, inv.nr 101.

¹⁶⁴ DC, 13-12-1935.

¹⁶⁵ SAD, 16, Gezinskaart Jacob Stad en Woningkaart Choorstraat 37a.

¹⁶⁶ SAD, 16, Woningkaart Markt 58 en Kadasterlegger 13465.

prof. Waterman op de Nieuwe Plantage werkt, en schoonzoon Wolf Kloot trekken daar bij hem in. Het pand op de Voldersgracht doet in die dagen alleen nog dienst als opslag.¹⁶⁷

Pressie van hypotheekbank

In november 1942 worden Jacob Stad en zijn vrouw in Auschwitz vermoord.¹⁶⁸ Hun geroofde boedel blijkt na de oorlog met schulden belast. Volgens het ANBO die het pand van Stad sinds 1942 beheerde, staat er aan het einde van de oorlog een nadelig saldo van fl 210, 88 op diens rekening. Het ANBO heeft het in die jaren kennelijk niet weten te verhuren of verkopen. Op het pand rust een hypotheekschuld van fl 2.540, waarvan sinds eind 1942 niets meer is afgelost. Ook is er tijdens de oorlog fl 417 aan achterstallige rente niet betaald. Verder zijn er betalingsachterstanden voor de gemeentelijke straat- en rioolbelasting en waterschapslasten over 1943, 1944 en 1945 en de brandverzekering. Inclusief het eerste half jaar van 1946 zou de rekening voor de gemeente fl 137,85 bedragen. Volgens het kohier bedroeg de jaarlijkse aanslag fl 19,03. Dat is voor 3,5 jaar dus een schuld van fl 66,60. De overige fl 71,25 betreffen kennelijk invorderingskosten. Voor de landelijke grondbelasting werd uiteindelijk over 1944 en 1945 ontheffing verleend.¹⁶⁹

Nog voordat er een bewindvoerder is benoemd, neemt De Maatschappij voor Hypotheekcrediet in Den Haag begin september 1945 contact op met notaris R.J. Montijn, die in 1935 het pand had geveild en de hypotheekakte had opgemaakt. Ze vragen inlichtingen om de borg te kunnen aanspreken. Montijn voelt er weinig voor om daaraan mee te werken. Hij schrijft dat hij het wat al te 'kras' vindt de borg 'de dupe te laten worden van de maatregelen die de Duitsers tegenover de Joden hebben genomen'. De hypotheekbank beweert daarop glashard dat Stad al achterstallig was met betalen 'voor hij door de Duitsers werd opgepakt' en destijds al veel geduld met hem te hebben betracht. Vermoedelijk betreft dat de rekening van eind 1942 die op de mat moet zijn gevallen toen Stad al in Westerbork of Auschwitz was beland. Zij vinden het niet juist dat 'de bank dan maar de dupe zou moeten worden van de maatregelen die de Duitsers tegen de Joden genomen hebben'.

Zo gauw mr J.P. Chardon (advocaat en procureur, Spoorsingel 38) eind 1945 als bewindvoerder is aangesteld, weten zij hem ervan te overtuigen het onderpand zo snel mogelijk te gelde te maken. Hij stemt in met het plan om het pand te verkopen om de schulden te vereffenen. Volgens hem bevindt het pakhuis zich in zeer verwaarloosde staat en is er geen geld om het te herstellen. Vermoedelijk is er tijdens de leegstand in de laatste oorlogsjaren van alles uit gesloopt dat brandbaar leek.

Overhaaste verkoop

Op 1 juli 1946 wordt het pand door notaris Montijn geveild en verkocht voor fl 2973,87. Alleen was een probleempje dat de sleutels, die het ANBO had, vlak voor de verkoop niet bleken te passen. De notaris vraagt voor deze 'maximum verkoopprijs' toestemming van het Prijzenbureau Onroerende Goederen (dat in en na de oorlog de prijsopdrijving van onroerend goed moet voorkomen). De voorgestelde prijs voor het leegstaande pand dat als 'bouwvallig' wordt omschreven, lijkt gecalculeerd op de schuldenlast per 1 januari 1946. In 1935 had Stad, midden in de crisis, nog fl 5.000 betaald terwijl hij zelf tot de schuldeisers behoorde bij het faillissement van de vorige eigenaar. En bij de hypotheekaanvraag in 1940 was het pand nog getaxeerd op fl 5.200.¹⁷⁰ Er blijken dan ook meerdere aspirant-kopers bereid het pand te kopen. Op basis van voorkeursrecht wordt het pand gegund aan de buurman, slager G.J. de Bruin van Voldersgracht 19. Het Nederlands Beheersinstituut (NBI) geeft toestemming voor de verkoop, 'mede omdat er bij verkoop een batig slot voor de boedel lijkt te verwachten'. De hypotheekbank krijgt haar vordering van fl 3.028,35 betaald. Door een kennelijke miscalculatie komt de notaris bij de verkoop alsnog fl 56,11 tekort en vraagt de bewindvoerder dit bij te passen. Dat blijkt geen probleem. Die verklaart zich bovendien bereid de hypotheekbank de nog niet eerder geclaimde rente over de periode januari-augustus 1946 bij te betalen.

---

¹⁶⁷ Zie ook SAD, 16, Woningkaart Voldersgracht 18.

¹⁶⁸ Gegevens www.joodsmonument.nl.

¹⁶⁹ SAD, 278, inv. nr 1714.

¹⁷⁰ SAD, 278, inv. nr 1450.

De rekeningen van de gemeente en het waterschap Delfland (en natuurlijk de notaris) zijn kennelijk ook bij hem neergelegd. De gemeente is per 9 juli 1946 betaald.¹⁷¹

Volgens het verslag van het boedelbeheer van Chardon d.d. 31 maart 1946 blijkt dan ook dat in november en december 1945 onverwachts een drietal geldbedragen op de rekening zijn gestort, die kennelijk ondershands in bewaring waren gegeven. Bij elkaar gaat dat om fl 2.617,20. Verder is er nog een kleine opbrengst van ijzerwaren uit het pakhuis. Al met al ziet de boedel er dus niet zo dramatisch uit als op het eerste gezicht leek.¹⁷²

Winkel verdwenen

Bij die berekening van het vermogen lijken de ontvreemde winkelvoorraden nog buiten beschouwing te zijn gebleven. Die winkel is formeel per 8 maart 1943 in handen gevallen van de daartoe opgerichte roofoinstelling van de bezetter, *Omnia Treuhandgesellschaft*, lezen we in het dossier van de Kamer van Koophandel.¹⁷³ De woningkaart van het bevolkingsregister meldt J. Stad in december 1942 als ‘vertrokken naar Polen’ (hij was daar reeds een maand eerder al vermoord, blijkt later). Van 27 augustus 1943 tot 26 oktober 1945 was volgens die woningregistratie Johannes Verhaar de nieuwe huurder en uitbater van de winkel. Of deze de zaak van de *Omnia Treuhandgesellschaft* heeft gekocht is nog onduidelijk.¹⁷⁴ Noch in de dossiers van de bewindvoerder van het NBI, noch in de stukken van notaris Montijn wordt over de onteigende winkel gerept. Waarschijnlijk is de zaak geliquideerd, want dat was het lot van de meeste middenstandsbedrijfjes die in handen van de *Omnia Treuhandgesellschaft* vielen. Volgens het dossier van de Kamer van Koophandel is het bedrijf eind 1945 wel weer in handen gegeven van de bewindvoerder en door deze in juni 1947 formeel opgeheven.¹⁷⁵ Na de oorlog dreef hier J.P. Bergman vele jaren de firma ‘All Wave’ in radio-onderdelen.¹⁷⁶

Erfgenamen hebben nakijken

Het echtpaar Stad had drie getrouwde kinderen, Saartje, Abraham en Betje, die met hun partners ook allen zijn vermoord. Abraham en Betje in Auschwitz, Saartje en haar man in Sobibor. Volgens de genealogie www.tomverwaaijen.nl (Joden in Gouda en omstreken) hebben een dochter van Saartje, Judith Alter, en een zoon van Abraham in Enschede, Andries Stad, de oorlog overleefd.¹⁷⁷ Ze lijken pas laat bij de zaak in beeld te komen. In het notarisdossier van Stads nalatenschap worden ze niet genoemd.¹⁷⁸ Per 19 december 1947 wordt het bewindvoerschap door het NBI van mr Chardon overgedragen aan C. Hakkert-Alter in Rotterdam, de overlevende kleindochter. Chardon kreeg voor zijn beheer de gebruikelijke vergoeding – een percentage van het vermogen van het slachtoffer.¹⁷⁹

De overlijdensakten van Jacob Stad en zijn vrouw werden op 1 juli 1951 in Delft ingeschreven in de Burgerlijke Stand.¹⁸⁰ Op 18 juli 1951 wordt het dossier van de bewindvoerder door het NBI gesloten.

---

¹⁷¹ SAD, 653, inv.nrs 5439, 5441 en 5443, betreffende kadasterart. 15139.

¹⁷² NA, 2.09.16.13, dossier 169512.

¹⁷³ NA, 3.17.19, Handelsregister Kamer van Koophandel Delft, inv.nr 101.

¹⁷⁴ Het archief van de organisatie *Omnia Treuhand* bevindt zich in het NIOD te Amsterdam en is bij dit onderzoek tot nu toe nog niet geraadpleegd.

¹⁷⁵ NA, 3.17.19, Handelsregister Kamer van Koophandel Delft, inv.nr 101.

¹⁷⁶ De website ‘verhalenwikidelft’ noemt hem ten onrechte de opvolger van Jacob Stad.

¹⁷⁷ www.tomverwaaijen.nl – Joden in Gouda en omstreken.

¹⁷⁸ SAD, 278, inv. nr 1714.

¹⁷⁹ NA, 2.09.16.13, dossier 169512.

¹⁸⁰ SAD, 15, inv. nr 670, folio 97v.

Andries van der Stam (-1943), Choorstraat 49, slager in ruste

Andries van der Stam is op 72-jarige leeftijd in 1943 in Sobibor om het leven gebracht. Hij was eigenaar van drie winkelpanden en een aantal huurhuizen, waaruit hij huurinkomsten trok. Na de oorlog kwam zijn vermogen onder beheer van notaris R.J. Montijn, die de panden uiteindelijk ten bate van de nabestaanden verkoopt. Die nabestaanden waren twee (aanvankelijk minderjarige) kleinzoons en de weduwe van een zoon. Met name de eerste twee nabestaanden betonen zich uiterst ontevreden over de belangenbehartiging door de notaris. De overgebleven stukken van het dossier geven geen erg nauwkeurig beeld van diens handelingen, waardoor de klachten zich moeilijk laten verifiëren. De gemeente speelt in deze kwestie eigenlijk geen enkele rol. Of het moet zijn dat zij een van de jonge nabestaanden niet erg behulpzaam is geweest om een eigen winkel te beginnen in Delft door hem daarvoor tweemaal een vergunning te weigeren.

Andries van der Stam, sinds 1938 weduwnaar, is op 26 maart 1943 op 72-jarige leeftijd in Sobibor vergast. Hij was eigenaar van zijn eigen woonhuis Choorstraat 49 (en de winkel eronder), de slagerij Choorstraat 45 en twee (in de jaren '60 afgebroken) huurhuizen in de Zuiderstraat nrs 116/118 en 120/122 (twee panden met elk een boven- en benedenwoning) ongeveer recht tegenover de huidige Sebastiaansbrug. Daarnaast had hij nog een slagerswinkel met bovenhuis in de Kemperstraat, nr 33/35 in Den Haag. Zijn huizenbezit is hem op 14 oktober 1942 door de *Niederländische Grundstückverwaltung* (NGV) afhandig gemaakt. Het is vervolgens in beheer gegeven bij het ANBO. Geen van de panden is tijdens de oorlog verkocht.¹⁸¹

Veertien dagen na de administratieve ontvreemding krijgt Van der Stam een schrijven van het ANBO dat hij binnen drie dagen moet inleveren:

‘Eigendomsbewijzen – afschrift hypotheekacten – assurantiepolissen – laatste premiekwitantie van brand- molest en glasverzekering – laatste kwitantie der door u betaalde hypotheekrente en aflossing – belastingbiljetten over 1942 – huurcontracten – lijst van huurders (volledig met juisten naam, adres, huurprijs en wijze van betaling, n.l. per week, per kas of per giro) – een opgave van de eventueel achterstallige huren, enz.

Wij maken u erop attent, dat alle loopende rekeningen voor reparaties enz. door u dienen te worden betaald, daar tot op heden óók de baten der exploitatie door u zijn genoten.

Huurpenningen welk nog aan u zouden worden betaald, moeten, nader gespecificeerd, omgaand op onze postrekening worden overgeschreven. U dient de huurders van bovenstaande in kennis te stellen, terwijl ook onzerzijds hiervan mededeeling aan hen zal worden gedaan.

Hoogachtend, Alg. Ned. Beheer v. Onr. Goederen A.N.B.O.’

Op dat moment ligt Van der Stam in ziekenhuis Bethel en machtigt zijn notaris R.J. Montijn om voor hem de gevraagde papieren in orde te maken. Zelf maakt hij op zijn ziekbed voor de notaris een lijstje van zijn huurders, dat hij besluit met: ‘Er is geen achterstallige huur! Er zijn geen huurcontracten.’¹⁸² Van der Stam woont op dat moment al niet meer in zijn eigen huis en geeft vanuit het ziekenhuis als woonadres op: Spooringsingel 30. Daar was hij sinds augustus 1942 ingetrokken bij de musicus (cellist) Nathan Lessing en zijn vrouw Engelina van Leer.¹⁸³ Vermoedelijk heeft hij zich 5 maart 1943 moeten melden voor transport naar Westerbork. Zijn zoon Hijman Herman had zich toen al opgegeven voor een werkkamp en blijkt eind januari

¹⁸¹ Kadasterlegger 13989 en de fiches 2058 t/m 2061 van de NGV in NA, 2.08.101, inv. nr 26.

¹⁸² SAD, 278, inv. nr 1213. De notaris heeft op 4-11-1942 alle gevraagde documenten opgestuurd, nadat hij op 26-10 enig uitstel had bedongen. Van het verblijf in het ziekenhuis uit die periode heeft de familie nog steeds een hele stapel rekeningen. Van 7-10 tot 17-11-1942 verbleef hij in het ziekenhuis Bethel voor behandelingen van internist Melchior en chirurg Versluys. Eerder lag hij van 27-5 tot 10-6 in het Hippolytusziekenhuis voor een oogheelkundige behandeling van dr. Halbertsma.

¹⁸³ SAD, 16, Woningkaart Spooringsingel 30; Bevolkingsregister 1909-1946. Zie ook: <https://www.jphs.org/20th-century/a-holocaust-survivor-returns-to-jamaica-plain.html>. Mogelijk heeft Van der Stam eind 1942/begin 1943 nog langs meer adressen gezworven. Er is ook post voor hem verstuurd p/a J.H. Dorsten, Vlamingstraat 68 en naar Jacob Gerritstraat 24.

al in Auschwitz om het leven gebracht, maar dat wist Andries toen uiteraard nog niet. Wel moet hij nog hebben meegemaakt dat zijn andere zoon Salomon ('Sallie') op 13 december 1942 aan een ernstige ziekte in Delft is overleden.

Het bovenhuis van Choorstraat 49, woonhuis van Van der Stam, is formeel op 18 november 1942 in gebruik gegeven aan politieambtenaar Floris Roggeveen.¹⁸⁴

Gesjichte in Delft

Erfgenamen van Andries van der Stam waren zijn kleinzoons, de neven Andries en Philip van der Stam. Ten tijde van de Bevrijding waren zij respectievelijk 21 en 18 jaar oud. De eerste had ondergedoken gezeten in Utrecht en de tweede had als tiener Auschwitz weten te overleven.

Kleinzoon Andries (1924-2014) heeft in 1996 zijn levensverhaal opgetekend in zijn *De Gesjichte*. Hij vertelt daarin hoe hij begin 1947 naar Delft komt om te kijken wat er van de familiebezittingen nog over is, toen hem duidelijk was dat hij een van de weinige overlevenden was. Bij slagerij Keuzenkamp op Choorstraat 45 werd hij kil ontvangen. Kennelijk was de relatie tussen Keuzenkamp, die de slagerij al voor de oorlog huurde en zijn vader in het verleden niet erg best geweest. Bij paardenslager Vrijenhoek aan de overkant werd hij echter als een verloren zoon binnengehaald. Hij kreeg daar onmiddellijk een gouden ring en zilveren sigarettendoos van zijn vader mee, die deze aan Vrijenhoek had toevertrouwd toen hij zich bij de Duitsers ging aanmelden. Ook door 'oom' Isaak en 'tante' Anna van IJssel, de eigenaren van kledingzaak De Adelaar in de Choorstraat, werd hij juichend begroet.¹⁸⁵

Op aanraden van 'oom' Isaak ging hij naar de bank Mees & Zonen op de Oude Delft om daar de boekhouder van zijn vader en grootvader op te zoeken. Daar kreeg hij te horen dat zijn vader aandelen Shell in bewaring had gegeven en zijn grootvader geld van de bankrekening bij notaris Montijn zou hebben ondergebracht. Ook vernam hij dat zijn grootvader meerdere huizen bezat, waarvan de notaris wel meer zou weten.

'Hierna ging ik naar notaris Montijn', schrijft Andries, 'eveneens op het Oude Delft. Het was een heel ouderwets, duister kantoor. De notaris zat achter een groot bureau, bijna in het donker. Later bleek dat ook zijn praktijken duister waren...' Montijn bevestigde dat zijn grootvader Andries vier huizen op zijn naam had, maar ontkende dat er geld bij hem in bewaring was gegeven. Bewijsstukken daarvoor ontbraken uiteraard. Wel zou hij zorgen voor het beheer en de verkoop van het onroerend goed, als ook de andere erfgenamen gevonden waren. Zo kwam Andries jr volgens zijn *Gesjichte* in contact met zijn neef Philip, van wiens bestaan hij nog niet eerder had gehoord. Uit de toekomstige erfenis kreeg hij van de notaris alvast een voorschot van fl 600. Ook Philip had geen cent om een bestaan op te bouwen. Dus de erfenis kwam voor de jongens zeer gelegen.

Gevecht met de notaris

Uit het dossier dat het Nederlands Beheersinstituut (NBI) na de oorlog over de vermoorde Andries van der Stam heeft gevormd blijkt echter dat Andries jr al op 20 november 1945 actie ondernam om de nalatenschap van zijn grootvader te achterhalen. Hij vraagt dan het Delftse kantoor van het NBI om zijn toenmalige werkgever, de Amsterdamse accountant I. Cardozo, te benoemen tot bewindvoerder over de boedel.¹⁸⁶ Drie weken later wordt echter notaris R.J. Montijn als zodanig benoemd.¹⁸⁷ In de loop van 1946 moeten Andries en zijn neef Philip elkaar al hebben gevonden. In november van dat jaar starten zij namelijk gezamenlijk een campagne tegen de bewindvoering van Montijn, die zij grote laksheid verwijten in hun zaak. De notaris zou geen stappen hebben ondernomen bij het ANBO om het onroerend goed uit handen van die instelling te krijgen en 'totaal onwetend' zijn over de huurinkomsten uit het huizenbezit. Ook wist hij niets van de Amerikaanse waardepapieren die door de bank Lippmann, Rosenthal & Co (Liro) in bezit

---

¹⁸⁴ Wijnberg-Stroz en Van Lunteren-Spanjaard, *Blijvers en Voorbijgangers*, 145; SAD, 16, Woningkaart Choorstraat 49; Bevolkingsregister 1909-1946. Volgens die laatste bron kwam Roggeveen op 1-12-1942 uit Rotterdam.

¹⁸⁵ Andries van der Stam jr, *De 'Gesjichte' van Andries van der Stam*, Lunel (Frankrijk), hernieuwde versie 2011, een uitgave in eigen beheer, vriendelijk ter beschikking gesteld door zijn dochter Rosetta Teyhoff-Stam.

¹⁸⁶ NA, 2.09.16.13, dossier 17320.

¹⁸⁷ NA, 2.09.16.13, dossier 17320, besluit van 1-12-1945.

waren genomen, aldus hun brief van 29 november 1946.¹⁸⁸ Zij stellen voor de heer I.P.A. van Voorst van Beest, ambtenaar van Buitenlandse Zaken en voormalig medegevangene van Philip in het concentratiekamp Dachau als bewindvoerder te benoemen. Inderdaad blijkt notaris Montijn eerst dan langzaam in actie te komen. Op 8 januari 1947 schrijft hij het NBI dat de vermoorde Andries van der Stam eigenaar was van vier panden in Delft, twee in de Choorstraat (nr 45 en 49) en twee in de Zuiderstraat (nrs 116/118 en 120/122) en dat die vier panden samen bezwaard zijn met een hypotheek van fl 20.000 bij het pensioenfonds van het personeel van de Haagsche Tramweg Mij (waarvoor sinds juli 1944 geen rente meer is betaald).¹⁸⁹ Op 21 maart 1946 zou hij het ANBO hebben aangeschreven om het beheer van de panden aan hem over te dragen om de hypotheekschulden te kunnen voldoen. Daarop had hij nog geen antwoord ontvangen. Verder schreef hij aan het NBI: 'Aan contanten heb ik thans onder mij fl 1.902,64, nadat ik aan een van de erfgenamen (Andries jr, blijkt) een voorschot heb verleend groot fl 600,-'.¹⁹⁰ Op 5 maart 1947 vraagt de notaris aan het NBI toestemming om een deel van de huurinkomsten (die hij dan inmiddels onder beheer heeft) al aan de erfgenamen ter hand te kunnen stellen, mits zij het onderling over een schikking eens kunnen worden.¹⁹¹ Behalve de twee neven was ook de tweede echtgenote van de overleden Salomon Stam, de vader van Philips, een partij in die verdeling. Zij lijkt echter niet erg bereid te zijn geweest tot medewerking. Vervolgens ligt de zaak enige tijd stil.

Rekeningen op tafel

Op 23 september 1947 doet Montijn aan het NBI verslag van zijn beheer. Aan de zijde van de inkomsten staat daarin voor 1945 een bedrag 'gestort' van fl 3.000. Onduidelijk is of dit geld gestort is door de notaris zelf of door het ANBO als netto-opbrengst van het woningbeheer in de jaren 1942-1945. In ieder geval wordt in de stukken verder nergens verantwoord waar het geld vandaan komt.¹⁹²

Wie in 1946 de huur heeft opgestreken blijft ook onduidelijk. Tussen februari en september 1947 heeft Montijn wel huur ontvangen, die in Delft blijkt geïnd door ene A. van Altena (wonend Rotterdamseweg 166)¹⁹³. Een kleiner bedrag komt van een zekere Oostergetel, de huurder in Den Haag. Samen ongeveer fl 300 per maand. Eind 1942 rekende Van der Stam op zijn ziekbed op een huuropbrengst van fl 3.837,60 per jaar uit zijn huizen, waarvan fl 3.057,60 uit het Delftse bezit.

Aan uitgaven staan voor 1946 en 1947 hypotheeklasten genoteerd bij ene weduwe Vink (fl 213 – in 1942 was dat fl 177,75) en de Haagsche Tramweg Mij (in 1942 fl 900 per jaar). Verder zijn er ook uitgaven voor grondbelasting van het Rijk, straatbelasting, sluisgeld Delfland en een brandverzekering bij Mees & Zonen. In 1942 bedroegen die lasten ongeveer fl 450-500.¹⁹⁴ Afgezien van de onderhoudskosten bracht het onroerend goed dus ongeveer fl 2.300 per jaar op.

De rekening van de notaris voor zijn werkzaamheden in deze periode bedroeg fl 464,-. Kennelijk waren er op dat moment geen aanslagen van achterstallige belastingen, wel een kleine achterstand in de hypotheekrente voor de weduwe Vink over eind 1942. Ten slotte vermeldt de rekening dat Andries jr een lening van fl 5.000 had afgesloten bij een bank in Den Haag met zijn toekomstige erfenis als onderpand. Aldus notaris Montijn.¹⁹⁵

Op 19 november 1947 schrijft het hoofdbureau van het NBI in Den Haag aan het Bureau in Rotterdam (dat inmiddels de zaken van het Delftse kantoor heeft overgenomen) dat het uit het verslag toch niet helder is geworden in hoeverre de klachten over de bewindvoering, die het 'reeds in november

---

¹⁸⁸ Brief van 29-11-1946 aan het NBI in NA, 2.09.16.13, dossier 17320.

¹⁸⁹ Brief d.d. 8-1-1947 van notaris R.J. Montijn aan het NBI in NA, 2.09.16.13, dossier 17320.

¹⁹⁰ Brief d.d. 8-1-1947 van notaris R.J. Montijn aan het NBI in NA, 2.09.16.13, dossier 17320.

¹⁹¹ Brief d.d. 5-3-1947 van notaris Montijn aan het NBI, in NA, 2.09.16.13, dossier 17320.

¹⁹² Verslag van het boedelbeheer door notaris Montijn d.d. 23-9-1947 in NA, 2.09.16.13, dossier 17320.

¹⁹³ Deze A.A. van Altena is ook het adres waar de gemeente in 1945 de aanslag voor de straat- en rioolbelasting naartoe heeft gestuurd, blijkt uit het belastingkohier SAD, 653, inv. nr 5443.

¹⁹⁴ Zie voor de gegevens uit 1942 SAD, 278, inv. nr 1213. De notaris heeft op 4-11-1942 alle gevraagde documenten opgestuurd, nadat hij op 26-10 enig uitstel had bedongen. Voor de ziekenhuiskosten zie hierboven noot 181.

¹⁹⁵ NA, 2.09.16.13, dossier 17320. Verslag van het boedelbeheer door notaris Montijn d.d. 23-9-1947.

1946 bereiken', terecht zijn en vraagt daarnaar nader onderzoek in te stellen.¹⁹⁶ Eerder – op 1 oktober – had ook het Rotterdamse Bureau al aan het 'Bureau voor Voorzieningen betreffende Afwezigen' gemeld dat het zich 'herhaalde malen' tot de notaris heeft moeten wenden om de nodige gegevens over diens bewindvoering te krijgen.¹⁹⁷

Huizenverkoop

Op 8 maart 1948 ontvangt Montijn een taxatierapport van het onroerend goed van Van der Stam. Het winkelhuis met bovenwoning Choorstraat 49/49a wordt dan getaxeerd op fl 14.000, de slagerswinkel Choorstraat 45 op fl 11.500, en de twee woonhuizen met afzonderlijke bovenwoning aan de Zuiderstraat op samen fl 5.800. De slagerswinkel in Den Haag wordt in het rapport niet genoemd.¹⁹⁸ Op 30 december 1948 is Choorstraat 49 bij notaris Montijn door de beide neven voor het getaxeerde bedrag, met goedkeuring door het Prijzenbureau Onroerende Goederen, verkocht aan winkelier Andries Meijer van Vrouwjutteland 35. Op dezelfde dag worden de panden in de Zuiderstraat verkocht aan Johannes Reinier Witteloostuin, ook voor de getaxeerde en goedgekeurde koopprijs.¹⁹⁹ Het pand in Den Haag moet in 1948 zijn verkocht aan de toenmalige huurder Oostergetel.²⁰⁰

De slagerij Choorstraat 45 wordt pas ruim een jaar later, op 17 maart 1950, verkocht aan Witteloostuin voor fl 11.400. De pijnlijke kant van deze transactie was dat Philip inmiddels op 29 september 1949 failliet was verklaard en dat de curator van zijn faillissement fl 6.000 van de verkoopprijs opstreek.²⁰¹ Reeds voor de verkoop van het onroerend goed was op 1 augustus 1948 de bewindvoering van notaris Montijn formeel beëindigd. Volgens zijn eindcalculatie zou de nalatenschap van de vermoorde Andries van der Stam fl 14.270,69 hebben bedragen. Te weten fl 31.300 aan onroerend goed, minus fl 24.000 aan hypotheekschuld = netto fl 7.300. Daarnaast fl 2.545,69 aan contanten en fl 4.425 aan effecten.²⁰² In deze cijferopstelling lijkt weer het Haagse pand te ontbreken.

Die nalatenschap kon overigens pas formeel worden afgerond nadat het overlijden van de vermoorde Andries van der Stam en zijn zoon Hijman en andere erfgenamen was vastgelegd in de Burgerlijke Stand. Voor Andries was dat pas op 15 december 1949 het geval en de dood van zijn zoon Hijman, die twee maanden eerder in Auschwitz om het leven was gebracht, kwam pas op 19 februari 1951 formeel in de boeken. Volgens het laatste testament van Van der Stam van 6 december 1940 zou zijn onroerend goed in Delft toevallen aan zijn zoon Hijman, dus aan Andries jr, en de slagerswinkel in Den Haag aan zijn andere zoon Salomon, dus Philip. Maar Hijman zou Salomon uit de erfenis nog wel schadeloos moeten stellen voor de verbouwing van fl 2.000 aan het pand Choorstraat 45.²⁰³

Nare nasmaak

Volgens Andries jr zouden de huizen 'voor een te lage prijs aan een tussenpersoon' zijn verkocht, die het vervolgens direct 'voor een veel hogere prijs heeft doorverkocht'.²⁰⁴ De panden die in december 1948 voor door de prijsbeheersing vastgestelde prijzen werden verkocht bleven echter nog jaren in het bezit van de nieuwe eigenaren.²⁰⁵ Dat gold ook voor de slagerij in Den Haag. De slagerij Choorstraat 45 die de neven vanwege het faillissement van Philip waarschijnlijk gedwongen moesten verkopen, hoewel ze dat

---

¹⁹⁶ NA, 2.09.16.13, dossier 17320. Brief d.d. 5-11-1947 van mr. C. Vriesekoop namens de directie van het NBI aan het Bureau NBI-Rotterdam.

¹⁹⁷ NA, 2.09.16.13, dossier 17320. Brief d.d. 1-10-1947 van NBI aan notaris Montijn 'inzake bewindvoering A. v.d. Stam'.

¹⁹⁸ NA, 2.09.16.13, dossier 17320. Taxatierapport van beëdigd makelaar en taxateur P. Kouwenhoven d.d. 3-3-1948.

¹⁹⁹ Kadaster, Register Hypotheken 4, deel 2947, akten 21 en 23.

²⁰⁰ Kadasterlegger 2931 van kadastrale gemeente 's-Gravenhage GVH 22.

²⁰¹ Kadaster, Register Hypotheken 4, deel 2998, akte 15.

²⁰² NA, 2.09.16.13, dossier 17320. Formulier met eindverantwoording van de bewindvoering door notaris Montijn.

²⁰³ SAD, 278, inv. nr 1179.

²⁰⁴ *De 'Gesjichte'*, 37.

²⁰⁵ Kadaster, leggers 15724 en 15278. Choorstraat 49 werd in 1960 verkocht en de panden in de Zuiderstraat in 1963 voor sanering door de gemeente onteigend.

aanvankelijk waarschijnlijk niet van plan waren, werd inderdaad door de koper snel doorverkocht aan ene Jacob van den Bergh, naar men mag aannemen voor een hogere prijs.²⁰⁶

‘Zo werden twee onervaren jongens, die blij waren met af en toe een voorschotje te mogen ontvangen, in de luren gelegd’, schrijft Andries in zijn *Gesjichte*. De zaak was voor hem in elk geval met een nare bijsmaak afgerond. Aangezien de beide neven van die voorschotten geen goede boekhouding hadden bijgehouden, was ‘uiteindelijk de eindafrekening (voor hen) zo helder als koffiedik’, aldus Andries, die er sterk het gevoel aan heeft overgehouden door de notaris te zijn ‘opgelicht’.²⁰⁷

Frustrerende start

De jonge Andries van der Stam, tijdelijk wonend in de Flora-bioscoop op Verwersdijk 1 bij wat later zijn schoonfamilie zou worden, ondervindt ondertussen de nodige tegenwerking bij zijn pogingen een handel in parfumerieën en cosmetische artikelen te beginnen op Nieuwe Langendijk 70a. Een vergunning daar een winkel te beginnen wordt hem 29 april 1947 geweigerd. Als hij daar toch aan de slag gaat, komen er klachten van concullega’s van de vakgroep detailhandel in parfumerieën en cosmetische artikelen. Op 21 juli 1947 wordt er door de politie proces-verbaal tegen hem opgemaakt. In januari 1948 wordt hem opnieuw een vergunning geweigerd.²⁰⁸

---

²⁰⁶ Kadaster, legger 15278 van J.R. Witteloostuin.

²⁰⁷ *De ‘Gesjichte’*, 37.

²⁰⁸ SAD, 575, inv. nrs 514/2086, 497/3329, 592/588.

Jozef de Wilde (1889-1968), vleeshandelaar en belegger in onroerend goed

Jozef de Wilde is voor de oorlog een succesvol zakenman. Met zijn broers zet hij het Friese vleesverwerkingsbedrijf van zijn vader, 'firma B. de Wilde', voort. In Delft bezit hij drie panden aan de Rotterdamseweg. Tijdens de oorlog worden deze huizen op een en dezelfde dag tweemaal verkocht. Eerst aan een makelaar in Amsterdam, later die dag aan de Gebroeders Gouweleeuw – twee Delftse ondernemers die nu 'schoon' bezit kunnen kopen. Na de oorlog worden de kopers niet als collaborateurs gezien. Omdat Jozef de Wilde de oorlog overleeft en zijn handel snel weer wil opbouwen, gaat de rechtsherstelprocedure snel. Beide partijen zijn het relatief snel eens over een minnelijke schikking, daarbij ook geholpen door de blijkbaar goed bijgehouden administratie tijdens de oorlogsjaren. Er is geen sprake van verdwenen huurinkomsten of eventuele belastingachterstanden. De gemeente Delft is hierin dan ook geen partij.

Veehandelaar

Jozef de Wilde wordt geboren in Sneek als zoon van Eva Duparc en Barend de Wilde in een Joodse familie van slagers en vleeshouwers. De familie heeft een slagerij in Sneek en opent aan het begin van de twintigste eeuw ook een filiaal in Leeuwarden.²⁰⁹ De zaken gaan goed en er wordt flink geïnvesteerd, vaak in familieverband. Jozef richt met zijn broers Simon en Gerson 'firma B. de Wilde' op om gezamenlijk vee te kopen en te verhandelen en om slagerijen te exploiteren.²¹⁰ De firma adverteert volop en investeert onder meer in weilanden bij Leeuwarden.²¹¹

Jozef koopt in 1916 een herenhuis aan de Emmakade in Leeuwarden voor fl 9000.²¹² Een jaar later trouwt hij met de 19-jarige Martha Velleman (1898-na 1968).²¹³ In de jaren '20 groeit Firma B. de Wilde verder, met in 1928 vestigingen in Sneek, Leeuwarden, Den Haag en Amsterdam. De advertenties reppen steeds vaker over 'de Friesche slachterijen van de firma B. de Wilde', met vanaf 1934 liefst drie Amsterdamse winkels.²¹⁴

Jozef beheert de Haagse tak en is waarschijnlijk regelmatig voor zaken in het buitenland; zowel hij als zijn vrouw hebben vanaf 1921 een paspoort. In 1925 is hij met zijn echtgenote uit Leeuwarden vertrokken en gaat hij inwonen bij zijn ook naar Den Haag verhuisde schoonouders in Piet Heinstraat 44.²¹⁵ Daar laat hij in het bevolkingsregister aantekenen dat hij 'geen' religie aanhangt, zijn echtgenote geeft aan dat ze Joods is. Het echtpaar blijft kinderloos. In 1928 verhuizen Jozef de Wilde en Martha Velleman naar Weteringkade 58.²¹⁶ Mogelijk reizen ze nog veel naar Friesland heen en weer. Pas in 1938 wordt het herenhuis in Leeuwarden te koop gezet, eventueel ook een teken dat de zaken tijdens de crisisjaren wat minder gaan.²¹⁷ In 1940 participeert Jozef de Wilde in de nieuwe 'Coöperatieve Vereeniging Combinatie Slachtafvallen 's-Gravenhage', met vijf andere vleeshandelaren.²¹⁸

In Delft bezit De Wilde sinds 1928 drie naast elkaar gelegen percelen aan de Rotterdamseweg, nummers 216, 218 en 220 – alle met huis en erf.²¹⁹ Het lijkt puur een speculatieaankoop, misschien met het idee dat hier ooit een slachterij of een vleeshandel moet komen. Hij neemt er een hypotheek van fl 3000 op.

---

²⁰⁹ Open Joodse Huizen Leeuwarden, 2016. (via internet)

²¹⁰ Leeuwarden, notarieel archief, 3-11-1915, nr 2355 en 15-2-1916, nr 2434 (via allefriezen.nl). In eerste instantie is zus Johanna de derde partij, drie maanden later wordt de vennootschap opnieuw opgericht met broer Gerson. *Leeuwarder Courant*, o.a. 17-12-1915 en 19-2-1916.

²¹¹ Leeuwarden, notarieel archief, 2-12-1918. (via allefriezen.nl)

²¹² Leeuwarden, notarieel archief, 15-12-1916, nr 534. (via allefriezen.nl)

²¹³ *Nieuw Israëlitisch Weekblad*, 31-5-1914, 6-5-1916 en 6-10-1917.

²¹⁴ *Het Volk*, 9-11-1928 en 18-9-1934.

²¹⁵ *Leeuwarder Courant*, 25-4-1925.

²¹⁶ *Haagsche Courant*, 24-4-1935.

²¹⁷ *Leeuwarder Courant*, 17-12-1938.

²¹⁸ *Staatscourant*, 30-1-1940.

²¹⁹ Kadasterlegger nr 13935, J. de Wilde, Delft.

Tweede Wereldoorlog

In 1941 verhuist Jozef de Wilde met zijn echtgenote naar Rijswijk en komt het echtpaar te wonen op Geestbrugweg 120, in een flat met centrale verwarming.²²⁰ Wellicht is dat bewust al een kleinere woning omdat de mogelijkheden om handel te drijven voor Joodse ondernemers steeds verder ingeperkt worden. Het familieconcern B. de Wilde brokkelt snel af en wordt nog datzelfde jaar geliquideerd.²²¹

De drie panden aan de Rotterdamseweg worden in 1942 afgenomen en op 9 april 1943 voor fl 5600 verkocht aan R. Bult, makelaar in Amsterdam. Nog diezelfde dag verkoopt hij de huisjes aan de Delftse broers Cornelis Gerardus en Bernardus Lambertus Gouweleeuw, veevoer- en foeragehandelaren – nu voor fl 7500. Zij lossen de oude hypotheek af en sluiten een nieuwe hypotheek af, ook voor fl 3000. De verkoop passeert bij notaris A.A. Rambonnet in Amsterdam, iemand van wie bekend is dat hij veel geld verdient aan het doorsluizen van Joods onteigend onroerend goed.²²² Zo'n doorverkoop is een meer voorkomende manier om Joodse bezittingen 'schoon' te wassen; via de makelaar kopen de ondernemers Gouweleeuw nu 'gewoon' de panden. De broers hebben blijkbaar economisch niet te lijden onder de oorlog, in het eerste kwart van 1945 kopen zij ook nog het pand Voorstraat 11 – een gewone aankoop, geen onteigend Joods bezit.²²³

Hoewel de huizen in 1943 verkocht zijn, blijkt uit het register van straat- en rioleringsbelasting dat het ANBO nog in mei 1943 de gemeentelijke lasten over 1942 betaalt – uit het vermogen van De Wilde. De aanvankelijk door de gemeenteontvanger opgelegde boete van fl 0,50 wordt weer ingetrokken. In het register staat op 24 april 1943 vermeld: 'NB Is jood, vertrokken naar onbekend.'²²⁴

Na de oorlog

'Vertrokken naar onbekend' betekent in dit geval dat Jozef de Wilde ondergedoken is, samen met zijn echtgenote. Zo weten zij de oorlog te overleven. Broer Gerson de Wilde, diens vrouw en hun zes kinderen worden in Auschwitz en Sobibor vermoord. Ook twee zussen (Grietje en Johanna) en vele neefjes en nichtjes treft dit lot.²²⁵

Van het naoorlogse leven van Jozef de Wilde is nauwelijks iets bekend. Hij lijkt actiever te worden in de Joodse gemeenschap en plaatst samen met zijn echtgenote trouw ieder jaar een Nieuwjaarsadvertentie in het *Nieuw Israëlitisch Weekblad*. Daaruit blijkt dat het echtpaar van 1947 tot 1960 op Hoornkade 55 in Rijswijk woont, en daarna op Theresiastraat 110. In 1968 overlijdt De Wilde in Den Haag.

Rechtsherstel

Uit de kadasterkaart blijkt dat de drie woningen aan de Rotterdamseweg in 1947 via rechtsherstel zijn teruggegeven aan de eigenaar. Dit is vergeleken met andere procedures razendsnel. Daarbij speelt uiteraard mee dat Jozef de Wilde de oorlog overleeft en zijn bezit zelf kan opeisen, en dat de kopers niet als collaborateurs zijn aangemerkt. Dat zorgt ervoor dat het Nederlands Beheersinstituut (NBI) niet bij de teruggave betrokken raakt. In het archief van de Raad voor het Rechtsherstel ligt een voorstel voor minnelijke schikking uit 1947, vermoedelijk op verzoek van De Wilde zelf bij een door hem uitgekozen notariskantoor opgesteld.²²⁶

Uit alles spreekt de wens om de zaak zo snel mogelijk van tafel te krijgen. De broers Gouweleeuw hebben bij het opstellen van deze akte van De Wilde al het geld voor de door hen afgeloste hypotheek ontvangen, te weten fl 3059,62. Waarschijnlijk is dat gedaan op 19 oktober 1946, de dag waarop De Wilde de huizen 'in feitelijk genot' weer heeft aanvaard en vanaf welk moment alle baten en lasten weer voor zijn

---

²²⁰ *Het Joodsche Weekblad*, 14-11-1941.

²²¹ Nog na te zoeken: NIOD, Liquidatiedossiers *Omnia Treuhandgesellschaft* 28-5835, inv.nr 5016 (J. de Wilde, Rijswijk) en inv.nr 5218 (Coöperatieve Vereeniging Combinatie Slachtafvallen).

²²² <https://pointer.kro-ncrv.nl/amsterdamse-notarissen-maakten-megawinsten-met-geroofd-joods-vastgoed>

²²³ SAD, 278, inv.nr 1478; SAD, 653, inv.nr 5439, straatbelasting J. de Wilde, 27-9-1943; NA, 2.09.16, *Verkaufsbücher*, inv.nr 532, J. de Wilde.

²²⁴ SAD, 653, inv.nr 5476.

²²⁵ www.joodsmonument.nl

²²⁶ NA, 2.09.48, inv.nr 794 dossier 929, 2-6-1947.

rekening zijn. De heren Gouweleeuw hebben alle lasten vanaf 9 april 1943 voldaan en vrijwaren Jozef de Wilde voor iedere aanmaning daaromtrent. Zij betalen hem de huurinkomsten terug, verminderd met de door hen betaalde lasten én de misgelopen rente. De Wilde op zijn beurt zal op het bedrag dat hij nog moet betalen, fl 2112,49, een rente vergoeden van 4%. Aan de heren Gouweleeuw draagt hij alle aanspraken af die hij, voor de afgeloste hypotheek, kan doen gelden op Duitse gevorderde banktegoeden.²²⁷ Hier werd kort na de oorlog weinig van verwacht.

Hypotheekaflossing	fl 3000,00	Inkomsten huur	fl 2148,00
Rente, 4,5% (nov '42-apr '43)	fl 59,62 +	Belastingen	fl 213,16 -
		Reparaties, onderhoud	fl 511,46 -
		Rente, 4,5% (apr '43-okt '46)	fl 476,25 -
Te betalen door De Wilde	fl 3059,62	Te betalen door Gouweleeuw	fl 1200,87

Verschil: **fl 2112,49**

Dat het niet onwaarschijnlijk is dat Jozef de Wilde vooral zelf voortvarend het voortouw neemt, blijkt uit het NBI-dossier van zijn broer Gerson. Zijn gezin laat een flinke erfenis achter: vijf panden in Leeuwarden en bezit ter waarde van zo'n fl 58.000. In dit dossier komt Jozef zijdelings aan de orde. Eva Blits-Cohen (1914-1994) is een dochter van de in Sobibor vermoorde Grietje de Wilde; zij is dus een nicht van Gerson. Zij laat weten dat familieleden haar te verstaan hebben gegeven dat ze niets uit de nalatenschap krijgt.²²⁸ Juridisch is het inderdaad de vraag of zij zal erven, zij is alleen erfgenaam van haar oom Gerson. Het heeft dus te maken met de vraag wie het eerst is overleden: haar oom of diens echtgenote. Later zal blijken dat zij beiden op 23 november 1942 direct na aankomst in Auschwitz zijn vergast.²²⁹ In 1946 meldt nicht Grietje echter dat er al geld en goederen uit de boedel verdwenen zijn, die verdeeld zouden zijn onder S. de Wilde en M. de Wilde in Amsterdam en J. de Wilde in Den Haag. Zij onderhoudt geen goede betrekkingen met de familie en hoopt dat het NBI onpartijdig kan bemiddelen: 'Het is waarlijk niet de eerste keer dat de betreffende heren een nalatenschap onderling verdelen. Ik weet niet, of u met de morele toestand van deze heren bekend is, ik althans sla hen niet hoog aan.'²³⁰ Het beeld rijst op van zakenlui die hun familieconcern graag zo snel mogelijk nieuw leven in blazen. Langdurige rechtsherstelprocedures zitten hen vermoedelijk alleen maar in de weg.

²²⁷ NA, 2.09.48, inv.nr 794, dossier 929, 2-6-1947.

²²⁸ NA, 2.09.16.16, dossier 188949, 7-11-1945, E. Blits-Cohen aan NBI.

²²⁹ NA, 2.09.16.16, dossier 188949, 24-11-1945, J.A.W. Koch aan E. Blits-Cohen.

²³⁰ NA, 2.09.16.16, dossier 188949, 23-1-1946 en 14-2-1946, E. Blits-Cohen aan NBI.